

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний авіаційний університет

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Методичні рекомендації
та плани семінарських занять
для студентів першого курсу усіх спеціальностей
/I та II семестри/

Київ 2002

Укладачі: Г.Д. Темко – д-р. філос. наук, проф., зав. кафебри історії та політології; В.М. Гребенніков – канд. іст. наук, доц.; Н.В. Бем – асистент; С.Г. Головко – канд. іст. наук, доц.; О.М. Захарчук – канд. іст. наук, доц.; О.Г. Ількова – асистент; Л.С. Ковальчук – канд. іст. наук, доц.; Т.Є. Курченко – канд. іст. наук, доц.; В.І. Павлоченко – асистент; І.А. Петасюк – канд. іст. наук, доц.; О.І. Петасюк – канд. іст. наук, доц.; О.А. Юрченко – канд. іст. наук, доц.

Відповідальний за випуск О.М. Захарчук

Рецензенти: О.П. Гончаров – канд. іст. наук, доц.;
Л.С. Тупчієнко – канд. філос. наук, проф.

Затверджено на засіданні секції гуманітарних дисциплін редакції НАУ 25 березня 2002 року.

ІЗ7
Історія України: Методичні рекомендації та плани семінарських занять. / Уклад.: Г.Д. Темко, В.М. Гребенніков, О.М. Захарчук та ін. – К.: НАУ, 2002. – 78 с.

Методичні рекомендації містять плани семінарських занять, теми рефератів, методичні поради студентам, питання для самоконтролю, навчальні завдання та рекомендовану літературу.
Призначені для студентів першого курсу усіх спеціальностей I та II семестрів.

ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Плани семінарських занять складені згідно програми курсу "Історія України". В методичній розробці студентам пропонується тематика семінарських занять з найбільш актуальних проблем вузького курсу. В кожній темі семінару передбачено, крім основних питань, теми рефератів, основні поняття, навчальні завдання, питання для самоконтролю, основна та додаткова література.

В методичних рекомендаціях містяться поради, на що звернути увагу при вивченні кожного питання теми. Тобто, вони дають розгорнутий план вивчення поставлених проблем.

СЕМІНАР І

ТЕМА 2. КИЇВЬСКА РУСЬ У IX-XIII СТОЛІТТІ

План

1. Передумови утворення держави у східних слов'ян.
2. Основні етапи становлення і розвитку Київської Русі, її політичний устрій та суспільна організація.
3. Галицько-Волинська держава.

Основні поняття: автохтон, племінний союз, протодержава, держава, віче, князь, поляддя, реформа, християнство, шлюбна дипломатія, статут, централізована монархія, федеративна монархія.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Бойко О.Д. Історія України. – К.: "Академія", 2001. – С.32-80, 86-96.
2. Грушевський М.С. Очерк історії українського народу. – К.: Львів, 1991. – С. 15-76.
3. Історія України: Документи. Матеріали. Посіб. / Уклад. В.Ю. Королюк. – К.: "Академія", 2001. – С. 12-62.

4. Історія України: нове бачення / За ред. В. А. Смоля. – К.: "Альтернативи", 2000. – С. 22-50, 55-64.
5. Історія України: Навч. посіб. (Під ред. Г. Д. Темка, Л. С. Турчінка). – К.: НАУ, 2001. – С. 16-36.
6. Етнічні процеси у середньовічному світі (Матеріали "круглого столу") // УІЖ, 2001. – №3. – С. 3-47.
7. Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь. – К.: "Альтернативи", 1998. – 336 с.

Додаткова

8. Довідник з історії України (А – Я): Посіб. – К.: Генеза, 2001. – С. 10-11; 41-42; 86-87; 112-114; 118-119; 126; 130-131; 145-146; 193-194; 301-303; 375; 584-585; 599; 665-666; 697-698; 703; 785; 896-897; 1021; 1092.
9. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. (В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін. – К.: Вища шк., 2002. – 430 с.
10. Котляр М. Ф. Історія України в особах: Давньоруська держава. – К.: Україна, 1996. – 240 с.
11. Нариси з історії дипломатії України (За ред. В. А. Смоля. – К.: "Альтернативи", 2001. – С. 14-76.
12. Політична історія України: Посіб. / За ред. В. І. Танцюри. – К.: Академія, 2001. – С. 26-74.
13. Шевчук В. П., Тарашенко М. Г. Історія української державності: Курс лекцій. Навч. посіб. – К.: Либідь, 1999. – С. 18-53.
14. Толочко П. Київська Русь. – К.: Наук. думка, 1996. – 208 с.

Методичні рекомендації

Виклад першого питання пропонуємо розпочати з територіального розселення східних слов'ян у V-VIII ст. Які східнослов'янські племена у цей період займали територію Європи? Розкажіть про кобуть, господарче життя, вірування східних слов'ян. Які археологічні джерела та писемні свідчення про східних слов'ян вам відомі?

Радимо враховувати, що становлення державності у східних слов'ян було наслідком ірнського суспільно-політичного розвитку. Особливу увагу зверніть на еволюцію родоплемінної організації; занепад ролі народних зборів; посилення князівської влади;

виділення дружини спочатку у привілейовану верству населення, а згодом, у самостійний орган публічної влади, появу приватної власності, соціальну диференціацію суспільства, що зумовило появу постійних органів примусу. Необхідно враховувати, що на процес державотворення також впливали і зовнішні фактори, які підштовхували слов'янські племена до консолідації (Хозарський каганат) та сприяли активізації політичного життя (варяги).

Зверніть увагу на те, що V-VIII ст. – це період еволюції союзів слов'янських племен у протодержавні об'єднання – племенні князівства, серед яких виділилися об'єднання дулібів і полян. Покажіть, які зовнішні фактори сприяли піднесенню саме польняцького князівства. З'ясуйте яку роль в процесі політичної консолідації польняцького мжплеменного союзу зіграло заснування Києва та формування київської княжої династії.

Прокоментуйте зміст та географічне поширення термінів "Русь" та "Руська земля".

Підсумовуючи, зробіть власні висновки щодо основних передумов утворення держави у східних слов'ян.

Друге питання рекомендуємо почати з теорій походження Київської Русі. Проаналізуйте їх і зробіть свої висновки.

Далі слід визначити основні етапи розвитку Київської Русі і дати розгорнутого характеру кожному з них. Зверніть увагу на те, що перший період (друга половина IX – кінець X ст.) – це доба найбільшої експансії Київської Русі, виходу її на міжнародну арену, спроби вписатися в геополітичний простір, недостатньої консолідації держави, слабкої великокнязівської влади, не чіткої організації та централізації.

При висвітленні цього періоду особливо увагу слід приділити реформам княгині Ольги та їх значенні для зміцнення центральної князівської влади та подальшого розвитку держави.

При висвітленні етапу найбільшого піднесення та розвитку Київської Русі (кінцеві X – середина XI ст.) необхідно зупинитися на внутрішній та зовнішній політиці Володимир Великого та Ярослава Мудрого. Особливу увагу приділіть значенню прийняття християнства для подальшого розвитку Київської Русі.

При висвітленні доби політичної роздробленості Київської Русі (кінець XI – середина XIII ст.) приділіть увагу змінам, що відбулися у суспільно-політичному та економічному житті держави (зміні форми правління Київської Русі; стрімкому розвитку

феодалізму; економічному зменшенню земельної знати; відцентровим тенденціям та ін.). Зверніть увагу на спроби відновити цілісність та велич держави (княжі з'їзди та політику Володимира Мономаха). Проаналізуйте причини феодальної роздробленості та занепаду Київської Русі, враховуючи внутрішні та зовнішні фактори.

Окремо зупиніться на політичному устрої Київської Русі, що була ранньофеодальною державою з монархічною формою правління. Необхідно визначити, що впродовж IX - XIII ст. ст. влада зазнала певних трансформацій. Зосередьте увагу на основних елементах політичної влади (князь, боярська рада, віче). Покажіть, яку роль відігравала дружина на різних етапах розвитку держави.

Проаналізуйте соціально-класову структуру Київської Русі (єрархічну структуру панівного класу та диференціацію серед феодально-залежного населення).

Окремо слід зупинитися на висвітленні процесу формування української народності. Проаналізуйте основні концепції походження українського народу. Яка концепція, на вашу думку, є найбільш обґрунтованою?

При відповіді на третє питання доцільно пригадати, що Давньоруська держава розпалася на окремі князівства: Галицьке, Волинське, Новгород-Сверзьке, Переяславське, Чернітівське та ін. Після поділу держави роль Києва як політичного та економічного центру занепадає.

Далі зупиніть свою увагу на причинах, що сприяли виникненню та піднесенню Галицько-Волинської держави (географічне розташування; зовнішня загроза; об'єднання політика князів Романа Мстиславича та Данила Романовича Галицького та ін.). Окремо зупиніться на характеристичні основних етапів розвитку Галицько-Волинської держави (I - 1199-1205 рр. - утворення та становлення; II - 1205-1238 рр. - тимчасовий розпад єдиної держави; III - 1238-1264 рр. - об'єднання та піднесення, активна боротьба із золотородинським ігом; IV. 1264-1323 рр. - стабільність і піднесення; V. 1323-1340 рр. - поступовий занепад).

Відповідь доцільно завершити аналізом причин занепаду Галицько-Волинської держави, тих політичних інтриг і комбінацій, які зумовили захоплення галицько-волинських земель Литвою та Польшею.

Питання для самоконтролю

1. Які теорії походження Київської Русі ви знаєте?
2. Які реформи провів Володимир Великий? В чому їх суть?
3. Чому Володимир Великий запровадив на Русі християнську релігію за візантійським взірцем?
4. Який внесок зробив Володимир Мономах в справу зміцнення Русі?
5. Які чинники зумовили занепад Київської Русі?
6. Яке місце займає Київська Русь в історичній долі українського народу?
7. Чим обумовлено економічне та політичне зростання Галицько-Волинської держави?
8. На які верстви населення спиралися галицько-волинські князі в боротьбі з боярською олігархією?

Навчальні завдання

- Складіть хронологічну таблицю основних етапів розвитку Київської Русі.
- Визначте власну позицію щодо теорій походження Київської Русі.
- Складіть схему політичного устрою Київської Русі та прокоментуйте її.

СЕМІНАР 2

ТЕМА 3. ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА

План

1. Причини виникнення та джерела формування українського козацтва.
2. Утворення Запорізької Січі. Її адміністративно-територіально-соціальний та політичний устрій.
3. Військове мистецтво запорожців. Боротьба козацтва проти турецько-татарської експансії.

1. Дмитро Вишневецький – засновник Запорізької Січі.
2. Участь козацтва у повстаннях проти Речі Посполитої (кінець XVI – перша половина XVII ст.).

Основні поняття: експансія, інкорпорація, унія, фільварково-панщинний тип господарства, фермерський тип господарства, ухідник, бродник, берладник, козак, Січ, козацьке значаєве право, козацька Рада, кошовий атаман, кіш, паланка, курінь, козацька старшина, гетьман, голк, реєстрове козацтво, булава, пернач, клейноди, джурра, охлократія, “ординація”, Кримське ханство, Османська (Оттоманська) імперія.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Бойко О.Д. Історія України. – К.: “Академія”, 2001. – С. 129-147.
2. Борисенко В.Й. Курс української історії. – К.: Львів, 1998. – С. 146-178.
3. Історія України: Документи. Матеріали. Посіб. / Уклад, комент. В.Ю. Короля. – К.: “Академія”, 2001. – С. 92-111, 119-120, 122-123.
4. Історія України: Навч. посіб. / Під ред. Г.Д. Темка, Л.С. Тупчиценка. – К.: НАУ, 2001. – С. 38-64.
5. Історія України: Нове бачення / За ред. В.В. Смолія. – К.: “Альтернативи”, 2001. – С. 65-87.
6. Політична історія України: Посіб. / За ред. В.І. Танцюри. – К.: “Академія”, 2001. – С. 76-99.
7. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія Української державності: Курс лекцій. – К.: Львів, 1999. – С. 71-87.

8. Антонович В. Коротка історія козащини. – К.: Україна, 1991. – 156 с.
9. Апанович О. Розповідь про запорізьких козаків. – К.: Дніпро, 1991. – 335 с.
10. Босечко Ф.Ф., Чабан А.Ю. Роль порубіжних територій у процесі генезису козацтва // УІЖ. – 1999. – №2. – С. 48-63.
11. Грушевський М.С. Історія українського народу. – К.: Львів, 1991. – С. 94-178.
12. Голобуцький В. Запорізьке козацтво. – К.: Вища шк., 1994. – 528 с.
13. Гурбін А.О. Виникнення Запорізької Січі (хронологічні та територіальні аспекти проблеми) // УІЖ. – 1999. – №6. – С. 3-15.
14. Довідник з історії України (А – Я): Посіб. – К.: Генеза, 2001. – С. 12; 93-94; 110-111; 114; 159; 174; 190; 321-325; 355-356; 362; 537-538; 544; 574; 592; 651; 708-709; 727-728; 757-759; 760-761.
15. Історія України / Кер. авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів: Світ, 1998. – С. 91-99, 104-113.
16. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. (В.І. Гусев, А.Г. Слюсаренко та ін.). – К.: Вища шк., 2002. – 430 с.
17. Каченко А. Оповідання про славне військо Запорізьке низове. – Дніпропетровськ: Січ, 1991. – 494 с.
18. Криг'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія Українського війська. – Львів: Світ, 1992. – С. 170-198; 253-255; 258-262; 250; 254-256; 259-262; 268-270; 272; 276-284.
19. Леп'яко С.А. Українське козацтво на державній службі (початковий період). – УІЖ. – 1999. – №3. – С. 57-62.
20. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.) – К.: “Альтернативи”, 1999. – С. 39-65.
21. Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К.: Генеза, 2002. – 568 с.
22. Шербак В.О. Запорізька Січ як фактор консолідації українського козацтва до середини XVIII ст. // УІЖ, 1995. – №5. – С. 66-71.

23. Шербак В. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. – К.: “КМ Асадемія”, 2000. – 300 с.

24. Яворницький Д.Г. Історія запорізьких козаків. У 3 т. – К.: Наук. думка, 1990. – т.1. – 592 с.

Методичні рекомендації

Перше питання пропонуємо розпочати з висвітлення історії появи козаків в Україні. Вам необхідно охарактеризувати соціально-політичні умови, що склались в українських землях в другій половині XV-XVI ст. і привели до виникнення такого своєрідного історичного інституту, як козацтво. Зверніть особливу увагу на загострені ситуації в Україні з переходом останньої під корисликтию Польщі, закріпачення і покатоличення її корінного населення. Це допоможе визначити і усвідомити причини появи козацтва і виділення його в окрему групу населення, що мала свої специфічні риси і функції.

Дуже важливою є проблема джерел формування козацтва. Покажіть, за рахунок яких саме прошарків населення відбувалося поповнення перших козацьких загонів. Що приводило їх до табору козаків? Покажіть про початок колонізації Дикого поля, ухвалення, появу і побут перших озброєних загонів. Зупиніться на похідженні самого терміну “козак”. Коли він з’явився?

Яка точка зору є близькою Вам особисто? Обґрунтуйте свою позицію.

З метою поглиблення вивчення першого питання семінару потрібно розібратись в різних підходах окремих істориків та історичних шкіл до проблеми виникнення козацтва в Україні, адже це питання – одне з центральних в історії України доби феодалізму. Порівняйте позиції представників різних історичних шкіл та течій. Як дивиться сучасна історична наука на цю проблему? (див.: Бойко О.Д. Історія України. – К.: “Академія”, 2001 – С. 129-133; Шербак В. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. – К.: “КМ Асадемія”, – с. 22-60)

Розкриваючи друге питання, зупиніться на етапах створення Запорізької Січі. Майте на увазі, що точної дати заснування Січі немає. Появу Січі за дніпровськими порогами В.О. Голубувський

визначав 30-50 роками XVI ст., але визнаним центром низового лицарства, за М.С. Грушевським, Запорізька Січ стала лише в 80-тих роках XVI ст. Протягом майже двохсот років свого існування Січ вісім разів змінювала своє місцезоположення. Покажіть про основні події цього. Радимо підготувати реферат про першості засновника Січі і гетьмана Війська Запорізького Дмитра Вишневецького.

Далі Вам слід зупинитись на наступних проблемах. По-перше, охарактеризувати адміністративно-територіальний устрій Запоріжжя. По-друге, розкрити основні риси політичного устрою Січі. По-третьє, розказати про побут і господарство запорожців.

Що про ці сторони життя Запоріжжя говориться в історичних джерелах? Підтвердіть свою відповідь витягами з історичних документів.

Працюючи над питанням, зверніть увагу на процес соціального розшарування загорожців, формування ресстрового козацького війська, яке польський уряд намагався використати для послаблення Січі.

Звернувши свою відповідь, дайте оцінку Запорізькій Січі в історії України, перерахуйте її основні функції. Покажіть її роль як зародка нової української державності.

Вивчення третього питання про Запорізьке Військо потребує відповіді на такі запитання: яку структуру мали збройні сили Запорізької Січі і яка була чисельність війська, що Ви знаєте про флот Запоріжжя, про козацьке військове мистецтво, про військову атрибутику, прапори та клейноди? Бгато відомостей про цим проблемам ви знайдете у працях: О. Афанович Розповідь про запорізьких козаків. – К.: Дніпро, 1991. – 335 с.; Історія українського війська І. Крип’якевича. – Львів: Світ, 1992; Яворницького Д.Г. Історія запорізьких козаків. Т.1. – С. 93-157, 163-197, 220-233, та А. Капенка “Оповідання про славне Військо запорізьке низове”. – С. 15-154, що містяться у списку літератури.

Розкажіть про найбільш яскраві сторінки боротьби Запоріжжя з Османською державою і Кримським Ханством. Особливу увагу зверніть на події drugого десятиріччя XVII століття, коли морські походи проти Османської імперії очолював славетний П. Сагайдачний. Доречно також буде розповідь про участь козацтва у Хотинській кампанії 1621 р. Як при цьому проявилися найкращі риси запорізького козацтва – волеволюбність, мужність.

любов до свого народу, висока військова майстерність? Наведіть приклади.

Питання для самоконтролю

1. Що спричинило утворення Речі Посполитої та якими були особливості перебування під її владою українських земель?
2. Якими, на Вашу думку, були причини виникнення і джерела формування українського козацтва?
3. Що Ви знаєте про походження терміну "козак"? Коли ним стали називати вільне українське населення?
4. Яким чином була побудована адміністративна та судова влада на Запоріжжі?
5. Що складало основу господарства Запоріжжя?
6. Хто такі "реестрові козаки"? Як складалося реестрове козацьке військо, які функції воно виконувало?
7. Що Ви знаєте про участь козацтва в селянських повстаннях проти Речі Посполитої (кінці XVI – перша половина XVII ст.)? Які причини спонукали козаків брати в них участь?

Навчальні завдання

- Проаналізуйте основні концепції походження українського козацтва. Перерахуйте головні фактори, що привели до становлення цієї нової соціальної верстви.
- Охарактеризуйте основні етапи формування Запорізької Січі.
- Покажіть своєрідність військового мистецтва запорожців. В чому проявлялись сильні і слабкі сторони організації запорізького війська?
- Визначте роль козацтва і Запорізької Січі у формуванні політичної самосвідомості українського народу.

ТЕМА 4. УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ. СТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КОЗАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ, ЇЇ ЗАНЕПАД ТА ЛІКВІДАЦІЯ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVII – XVII СТ.)

Заняття перше

План

1. Історичні передумови Української національної революції (1648-1676 рр.). Характер, завдання, рушійні сили, періодизація.
2. Розгортання національно-визвольної війни (1648-1657 рр.). Переяславська Рада. "Березневі статті" Б. Хмельницького.
3. Формування української козацької держави в роки війни.

Реферат

Богдан Хмельницький і його роль у побудові української державності.

Основні поняття: національна революція, рушійні сили революції, характер революції, генеральна канцелярія, генеральна рада, генеральна старшина, наказний гетьман, політична еліта, національна державна ідея, соборність, державні інституції, універсали.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Бойко О. Д. Історія України. – К.: Академія, 2001. – С. 148-166.
2. Грушевський М. С. Історія України. – К.: Либідь, 1992. – С. 124-137.
3. Історія України: Документи. Матеріали. Посіб. / Уклад. комент. В. Ю. Короля. – К.: С. 124-140.
4. Історія України: Нове бачення / За ред. В. А. Смолія. – К.: "Альтернативи", 2000. – С. 88-107.
5. Історія України: Навч. посіб. / Під ред. Г. Д. Темка, Л. С. Турчівенка. – К.: НАУ, 2001. – С. 65-78.

6. Довідник з історії України (А – Я): Посіб. – К.: Генеза, 2001. – С. 12-14; 57-58; 73; 115; 153-155; 156; 243; 562; 592-594; 978; 1014; 1019.
7. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. (В.І. Гусев, А.Г. Спосаренко та ін.). – К.: Вища шк., 2002. – 430 с.
8. Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія Українського війська. – Львів: Світ, 1992. – С. 199-220; 242-252; 258-259; 266-269; 272; 284-288.
9. Нариси з історії дипломатії України / Під ред. В.А. Смолія. – К.: "Альтернативи", 2001. – С. 113-162.
10. Політична історія України: Посіб. / За ред. В.І. Танцюри. – К.: "Академія", 2001. – С. 100-123.
11. Смолій В.А. Українська козацька держава // Український історичний журнал, 1991. – №4. – С. 5-12.
12. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.) – К.: "Альтернативи", 2000. – С. 65-210.
13. Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К.: Генеза, 2002. – 368 с.
14. Хоткевич Г.М. Два гетьмани (про Б. Хмельницького і І. Мазепу). – К.: Дніпро, 1991. – С. 7-62.
15. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності: Курс лекцій. – К.: Либідь, 1999. – С. 89-113.

Методичні рекомендації

Вивітлюючи перше питання, перш за все необхідно проаналізувати соціально-економічний та політичний стан українських земель середини XVII ст. Радимо охарактеризувати проблеми посилення кріпосницького тінту, зростання національно-релігійного пригнічення. Розкрийте і проаналізуйте причини, характер, рушійні сили та мету національно-визвольної боротьби українського народу. Використовуючи наукові праці В.А. Смолія, О.Д. Войко, назвіть основні етапи Української національної революції 1648-1676 рр. Дайте періодизацію революції,

обґрунтуйте погляди істориків щодо цього питання, висловіть свою власну думку щодо цих проблем.

Відповідаючи на друге питання, необхідно коротко викласти хід військових дій в період зростання національно-визвольної війни 1648-1657 рр. Розкажіть про перемоги під Жовтими Водами, Корсунем, Пилипцями, про облогу Львова та фортеці Замостя. Охарактеризуйте Зборівський договір, битву під Берестечком та Білоцерківський договір. Яке значення мали битви під Батогом, бої під Монастирищем та Жванцем. Проаналізуйте Кам'янецьку угоду (1653р.).

Розкажіть про українсько-російські зв'язки в роки війни. Назвіть основні причини, які змусили Б. Хмельницького піти на союз з Росією. Дайте характеристику і зробіть історичний аналіз рішень Переяславської Ради. Розкрийте зміст "Березневих статей" Б. Хмельницького 1654 р. На яких засадах входила Україна до складу Московської держави? Як розцінювали перспективи союзницьких відносин Україна та Московія? Які наслідки для українського народу мала національно-визвольна боротьба?

Для визначення та розкриття третього питання радимо перед усім використати книгу Шевчука В.П., Тараненка М.Г. Історія української державності. Курс лекцій. К.: Либідь, 1999. – С. 89-113. Подумайте, існувала чи ні в політичній свідомості українського суспільства напередодні хмельницьких ідей створення національної держави. Якщо так, то які концепції майбутнього державно-політичного устрою Української держави сформувалися напередодні революції 1648-1676 рр.? Спираючись на вивчений матеріал, сформулюйте власний погляд на ці проблеми.

Проаналізуйте процес розробки Богданом Хмельницьким політичної концепції Української держави, назвіть основні етапи розробки програми державного будівництва та боротьба за її реалізацію.

Охарактеризуйте утворену в ході революції Українську козацьку державу. Її ознаки:

- політична влада;
- територія;
- політично-адміністративний устрій;
- суд і судочинство;
- правова система; зміни соціально-економічного устрою;
- фінансова система і податки;

- збройні сили;
- міжнародна діяльність.

Питання для самоконтролю:

1. В чому полягали історичні передумови Української національної революції ХVІІ ст.?
2. Які Вам відомі основні битви в ході національно-визвольної боротьби українського народу проти польської шляхти у 1648-1657 рр.?
3. Яке значення мав Зборівський договір?
4. Які були умови Білгородського договору?
5. Яке значення мали рішення Переяславської Ради 1654 р.?
6. Розкрийте основний зміст "Березневих статей" Б. Хмельницького.
7. Як відбувався процес формування української козацької держави в роки національної революції ХVІІ ст.?

Навчальні завдання

- Визначте характер, рушійні сили та основні завдання Української національної революції ХVІІ ст.
- Сформулюйте основні етапи Української національної революції ХVІІ ст.
- Складіть таблицю, яка охарактеризує основні ознаки української держави середини ХVІІ ст.

Заняття друге

План

1. Наступ на політичну автономію України. Поразка Української національної революції.
2. Гетьманство І Мазепи. Конституція П. Орлика.
3. Занепад автономії України. Остаточне скасування української державності.

Реферати

1. Політичні портрети І. Виговського, П. Дорошенка, І. Сірка, І. Мазепи, С. Пали, П. Полуботка.
2. Правобережні і західноукраїнські землі під владою Польщі у ХVІІІ ст.

Основні поняття: спадковий гетьманат, "Велике князівство Руське", республікансько-олигархічна модель правління, руйна, автономія, гетьманщина, малоросійський приказ, опришки, гайдамацький рух, конституція, протекторат, малоросійська колегія, правління гетьманського уряду.

ЛІТЕРАТУРА

Основні

1. Бойко О. Д. Історія України. – К.: "Академія", 2001. – С. 167-203.
2. Грушевський М. С. Історія України. – К.: Дибль, 1992. – С. 203-264.
3. Історія України. Документи. Матеріали. Посіб. / Уклад. комент. В. Ю. Короля. – К.: "Академія", 2001. – С. 141-187.
4. Історія України: Нове бачення / За ред. В. Смотіля. – К.: "Альтернативи", 2000. – С. 107-151.
5. Історія України. Навч. посіб. / Під ред. Г. Д. Темка, Д. С. Туліченка. – К.: НАУ, 2001. – С. 78-91.

Додаткова

6. Горобець В. М., Стружкович О. К. Українсько-російські відносини ХVІІ – ХVІІІ ст.: тенденції, характер, етапи // УІДЖ, 1997. – №1. – С. 22-43.
7. Гуржий О. І., Чухліб Т. В. Гетьманська Україна. – К.: "Альтернативи", 2000. – 304с.
8. Історія України / Кер. авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів: Світ, 1998. – С. 123-150.
9. Історія України в особах: Козаччина. – К.: Україна, 2000. – 302 с.

10. Довідник з історії України (А – Я). Посіб. – К.: Генеза, 2001. – С. 15-25; 31-32; 89-90; 95; 106; 119; 139; 140-141; 161-164; 223-224; 328-329; 330; 342; 344; 415-416; 438-439; 478-479; 487; 518-519; 551-552; 596-597; 598; 619; 630; 662-663; 754-755.
11. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. (В.І. Гусев, А.Г. Слюсаренко та ін. – К.: Вища шк., 2002. – 430 с.
12. Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія Українського війська. – Львів: Світ, 1992. – С. 220-240; 272-274; 278-280.
13. Кручининський Б.Д. Гетьман І. Мазепа та його доба. – К.: Україна, 2001. – 240 с.
14. Мельник Л.Г. Дівобережжя Гетьманщина періоду стабільності (1669-1709). – К.: ІСДУ, 1995. – 104 с.
15. Нариси з історії дипломатії України. / Під ред. В.А. Смолія. – К.: "Альтернативи", 2001. – С. 163-207; 266-273.
16. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.) – К.: "Альтернативи", 2000. – С. 211-344.
17. Політична історія України: Посіб. / За ред. В.І. Таншори – К.: "Академія", 2001. – С. 123-150.
18. Полководці війська запорізького. Історичні портрети. Кн. 1. – К.: "КМ Академія", 1998. – 400 с.
19. Субельний О. Мазепинці. Український сепаратизм на початку ХУІІІ ст. – К.: Дибіль, 1994. – 240 с.
20. Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К.: Генеза, 2002. – 568 с.
21. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності: Курс лекцій. – К.: Дибіль, 1999. – С. 114-139.

Методичні рекомендації

Виявляючи перше питання, необхідно дати загальну характеристику стану Гетьманщини після смерті Б. Хмельницького. Покажіть боротьбу за владу, що розгорнулася тут в другій половині ХУІІ ст. Зверніть увагу на намагання Б. Хмельницького ще за свого життя заснувати в Україні спадковий гетьманат та на дії прибічників реставляційно-олігархічної форми правління, що не поділяли монархічних ідей. Охарактеризуйте період першого

гетьманування Юрія Хмельницького та прихід до влади І. Виговського. Яку зовнішню та внутрішню політику він проводив? Дайте оцінку Гадяцькому договору 1658 р. між Гетьманщиною та Річчю Посполитою. Що підготовчували І. Виговського літи на переговори з Польщею?

Далі необхідно зупинитися на другому гетьмануванні Юрія Хмельницького (1659-1663 рр.). Покажіть процес посилення російської присутності в Україні. До чого це привело?

Охарактеризуйте нову добу в історії України, період "Руїни": покажіть розкол України на два гетьманства – Правобережжя та Лівобережжя. Яку політику проводили гетьмани Лівобережно України (І. Брюховецький, Д. Многогрішний, І. Самойлович) та Правобережно України (П. Тетеря, П. Дорошенко, М. Ханенко) покажіть їх залежність від зовнішніх сил.

Особливу увагу треба звернути на період гетьманування П. Дорошенка (1665-1676). Охарактеризуйте складний та суперечливий період його правління, покажіть намагання П. Дорошенка об'єднати обидві частини України та завоювати незалежність. Чим можна пояснити прийняття у 1669 р. П. Дорошенком турецького протекторату? Охарактеризуйте умови Бучацького договору 1672 р. між Портою та Польщею, що перекреслював політичні плани П. Дорошенка.

Зверніть увагу на політику Росії в цей період відносно українських земель. Дайте характеристику Андрусівської угоди між Польщею та Росією (1667 р.) та договору "Трактат про вічний мир" між цими країнами (1686 р.).

Далі необхідно показати, що після складання у 1676 р. П. Дорошенком гетьманських повноважень надійшла гетьманства на Правобережжі стало завершальним етапом української національної революції 1648-1676 рр., що завершилася поразкою. Покажіть основні причини поразки революції.

Використовуючи навчальні посібники під редакцією В.А. Смолія, Г.Д. Темка, визначте особливості національної революції ХУІІ ст., покажіть її історичне значення та місце в контексті європейського революційного руху ХУІ – ХУІІІ ст.

Відповідаючи на друге питання, перш за все зверніть увагу на загальний стан українських земель на початку ХУІІІ ст. Охарактеризуйте внутрішню та зовнішню політику гетьмана Лівобережно України І.Мазепи (1687-1709 рр.). Які стосунки були

між гетьманом І. Мазепою та Росією? Дайте оцінку "Коломацьким статтям" 1687 р.

Далі висвітліть питання про участь України у Північній війні (1700-1721 рр.). Покажіть політику Петра I щодо України в цей час. Чим можна пояснити зближення І. Мазепи зі Швецією в ході війни? Що обумовило брехід І. Мазепи на бік Карла XII? Яке значення мала Полтавська битва (1709 р.) для подальшої долі українського народу?

Охарактеризуйте діяльність українського гетьмана в еміграції П. Орлика. Розкажіть про складену ним "Конституцію прав і вольностей Війська Запорізького" (або Бендерську конституцію) 1710 р. Чому ця конституція вважається однією з найдемократичніших на той час?

При викладенні третього питання необхідно дати характеристику адміністративно-територіального устрою на українських землях у XVIII ст. Покажіть процес подальшого підпорядкування Гетьманщини Московією.

Охарактеризуйте гетьманування І. Скоропадського (1708-1722 рр.) та посилення настану царизму на автономні права України. Покажіть цей процес: обмеження влади гетьмана та контроль за нею; економічні утиски; експлуатація демографічного потенціалу; культурні обмеження та ін.

Яку роль в цьому процесі відіграла перша Малоросійська колегія (1722-1727 рр.)?

Дайте характеристику правління наказного гетьмана П. Полуботка (1722-1723 рр.), що намагався відстоювати українську автономію.

Покажіть деяке пом'якшення офіційної російської позиції в українському питанні у 1728-1734 рр. Які причини обумовили цей курс? Розкажіть про період гетьманства Д. Апостола (1727-1734 рр.).

Далі покажіть новий період посилення імперського тиску (1734-1750 рр.): заборона обирати гетьмана, перехід влади до "Правління гетьманського уряду". З 1750 до 1764 рр. відбувалося тимчасове уповільнення процесу російської експансії. Охарактеризуйте правління останнього гетьмана України К. Розумовського (1750-1764 рр.).

Покажіть, як з приходом до влади в Росії Катерини II (1762-1796 рр.) ситуація для Гетьманщини різко погіршилася. Почався

форсований настану царизму на автономію України та її остаточне ліквідація.

Охарактеризуйте:

- ліквідацію гетьманства в Україні (1764 р.);
  - діяльність другої Малоросійської колегії (1764-1786 рр.);
  - знищення Запорізької Січі (1775 р.);
  - ліквідацію на території колишньої Гетьманщини полково-сотенного устрою і запровадження загальноімперської губернської системи управління (1781 р.);
  - знищення збройних сил України - перетворення козацьких полків на регулярні полки російської імперії (1783 р.);
  - оформлення кріпацтва (1783 р.);
  - урівняння в правах української старшини з російськими дворянством (1785 р.).
- Внаслідок цих акцій було остаточно ліквідовано українську автономію.

Питання для самоконтролю

1. Що таке автономія? Яким нормативним документом визначався її політичний статус?
2. Які чинники зумовили кризу української державності?
3. Що таке "Руїна"?
4. Що Вам відомо про гетьманство І. Мазепи і участь України у Північній війні 1700-1721 рр.?
5. Які фактори зумовили остаточне скасування автономії України?

Навчальні завдання

- Наведіть приклади обмеження автономії України у другій половині ХУІІ ст.
- Сформулюйте суть конституції П. Орлика ("Бендерська конституція").
- Складіть таблицю, що покаже основні етапи занепаду та остаточної ліквідації української державності.

ТЕМА 5. УКРАЇНА В XIX СТОЛІТТІ

Заняття перше

План

1. Соціально-економічний розвиток та посилення національного гніту в Україні під владою Російської імперії в першій половині XIX ст.
2. Національне відродження та соціально-політичні рухи в Наддніпрянській Україні у першій половині XIX ст.
3. Західноукраїнські землі під владою Австрійської монархії у першій половині XIX ст.

Реферати

1. Причини, суть та основні етапи українського національного відродження (кінець XVIII – початок XX ст.).
2. Участь українців у російсько-французькій війні 1812 року та її вплив на розвиток суспільних рухів в Україні.

Основні поняття: колонія, русифікація, криза феодално-кріпосницької системи, товарне виробництво, промисловий переворот, національне відродження, суспільно-політичний рух, конституційна монархія, конституція, республіка, слов'янська федерація, масонство, декабристи, Малоросія, парламент, парламентаризм.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Бойко О. Історія України. Посіб. – К.: “Академія”, 2001. – С. 213-248.
2. Борисенко В.Й. Курс української історії. – К.: Либідь, 1996. – С. 367-431.

3. Історія України. Документи. Матеріали. Посіб. / Уклад. комент. В.Ю. Королю. – К.: “Академія”, 2001. – С. 188-204.
4. Історія України: Нове бачення / За ред. В. Смоляк. – К.: “Альтернативи”, 2000. – С. 152-153; 154-158; 161-165; 170-172; 177-182; 184-189.
5. Історія України: Навч. посіб. / Під ред. Г.Д. Темка, Л.С. Тупчиєнка. – К.: НАУ, 2001. – С. 93-112.
6. Історія України: Курс лекцій у 2 кн. / Під ред. Л.Г. Мельника. – К.: Либідь, 1991. – Кн. 1. – С. 374-426.
7. Костомаров М.І. Закон Божий (Книга буття українського народу). – К.: Либідь, 1991. – 40 с.
8. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія Української державності: Курс лекцій. – К.: Либідь, 1999. – С. 140-157; 166-169.

Додаткова

9. Гончар Б.М., Захарчук О.М. Наполеон і Україна // Діалог: Україна і Франція, 2002. – №2. – С. 73-78.
10. Гордунівський О.М. Розвиток промислового виробництва у поміщицьких господарствах Правобережної України першої половини XIX ст. // УІЖ, 2000. – № 1. – С. 61-71.
11. Довідник з історії України (А – Я): Посіб. – К.: Генеза, 2001. – С. 15; 166; 306-307; 314-315; 447; 494-495; 575-576; 644-648; 692; 699-700; 732; 803-804; 866-867; 886; 1009; 1014; 1045-1046; 1075-1076; 1079-1082.
12. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. У 2 т. – К.: Глобус, 1991. – Т. 2. – С. 268-288; 298-311.
13. Захарчук О.М. Україна в планах Наполеона Бонапарта // Київська старовина, 1995. – № 3. – С. 73-78.
14. Кирило-Мефодіївське товариство: Збірник документів. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 1-3.
15. Історія України / Керівник авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів: Світ, 1998. – С. 165-192.
16. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. (В.І. Гусев, А.Г. Слюсаренко та ін.). – К.: Вища шк., 2002. – 430 с.
17. Нариси з історії дипломатії України. / Під ред. В.А. Смоляк. – К.: “Альтернативи”, 2001. – С. 280-301.

18. Політична історія України. Посіб. / За ред. В.І. Танцюри. – К.: “Академія”, 2001. – С. 151-165.
19. Рафальський О. 1812 рік у Києві // Діалог. Україна і Франція, 2002. – №2. – С. 80-82.
20. “Руська трійця” в історії суспільно-політичного опору і культури України. – К.: Наук. думка, 1987. – 384 с.
21. Сарбей В.Г. Етапи формування української національної самосвідомості (кінель XVIII – початок XX стст.) // УІЖ, 1993. – № 7-8. – С. 3-16.
22. Сарбей В.Г. Національне відродження України. – К.: “Альтернативи”, 1999. – С.30-144.
23. Сергієнко Г.Я. Кирило-Мефодієвське товариство: утвердження ідеї національного відродження України в слов'янському світі // УІЖ, 1996. – № 1. – С. 14-27.
24. Субетльний О. Україна: історія. – К.: Либідь, 1991. – С. 184-224.
25. Шандра В. Малоросійське генерал-губернаторство в період урядування М.Г. Рєпніна (1816-1834) // УІЖ, 2000. – № 4. – С. 79-90; № 5. – С. 78-88.

Методичні рекомендації

Відповідаючи на перше питання, дайте загальну характеристику періоду. Зверніть увагу на те, що переважна більшість українських земель (Львівська, Слобідська, Правобережна та Південна Україна) належали Російській імперії. Покажіть, що українські землі, які входили до її складу, були повністю позбавлені будь-яких ознак державності і стали внутрішньою колонією Росії.

Розкрийте основні ознаки кризи феодално-кріпосницької системи, зрушення в аграрному секторі, розшарування селянства, розвиток промисловості, внутрішньої та зовнішньої торгівлі, виникнення капіталістичної мануфактури і фабрики, зародження нових класів – буржуазії та найманних робітників. Зверніть особливу увагу на те, що у 30-40 роках XIX ст. в Росії почався промисловий переворот, суть якого полягала у поступовому переході від кріпосницької мануфактури до капіталістичної фабрики, під ручного виробництва до машинного.

Закінчуючи відповідь на питання, зробіть підсумковий висновок про те, що основним змістом соціально-економічного розвитку українських земель, які входили до складу Російської імперії (перша половина XIX ст.), був розпад феодално-кріпосницької системи і формування в її надрах нового суспільного укладу.

Висвітлюючи друге питання, розкрийте і проаналізуйте причини та суть українського національного відродження, яке в Наддніпрянській Україні пройшло три етапи: перший – академічний або культурницький (кінель XVIII – середина 40-х років XIX ст.), – коли невелика група інтелектуалів почала збирати пам'ятки фольклору, історичні документи, з'являються перші твори, писані “живою” мовою на основі головних діалектів (Добієвич, Когляревський, пізніше харківські романтики), з'являються збірки народних пісень, інших пам'яток фольклору, ведуться перші етнографічно-фольклорні (М. Церетев, М. Максимович, І. Срезневський), мовознавчі (О. Павловський, І. Войцехович) та історичні дослідження (Д. Бантшиш-Каменський, М. Маркевич, О. Бодянский), другий – культурно-освітній або організаційний (середина 40-х років – 90-ті роки XIX ст.) характеризується створенням перших громадсько-політичних організацій (Кирило-Мефодійське товариство, “Громада”), промисльських та наукових товариств, освітніх та наукових інститутів (Південно-Західний відділ російського географічного товариства (1873-1876 рр.), Товариство Нестора-Літописця (1873-1917 рр. та ін.), заснуванням численних періодичних публіцистичних, літературних та наукових видань (“Основа” (1861-1862 рр.), “Київський Телеграф” (1859-1876 рр.), “Киевская Старина” (1882-1907 рр.) та ін.), спробою поширити ідеї національної ідентичності на більш ширший загал українців та бажанням закласти науковий і культурно-освітній фундамент українського національного відродження і перетворити його в масовий демократичний, національно-визвольний рух, третій – політичний етап (початок XX ст. – 1917 р.) характеризується появою українських політичних організацій та партій. Вимога національно-територіальної автономії України в складі федеративної Росії стала провідною. Щоправда, частина українських політичних діячів висунула і відстоювала гасло самостійної України. В українській національній рух

впливалися все нові сили української інтелігенції, все більше представників селян, робітників та інших верств народу.

Говорячи про українське відродження, майже на увазі, що його започаткувало дворянство, зокрема, українське (козацька старшина та її нащадки).

Зверніть увагу на соціально-політичний рух. Покажіть, що в посиленні кризи феодалної системи відігравали значну роль антифеодалні рухи поміщицьких і державних селян, робітників-кріпаків поміщицьких та найманних робітників купецьких мануфактур, виступи військових поселенців (наведіть конкретні факти та підсумкові цифри, проаналізуйте їх, зробіть висновки).

У першій половині XIX ст. під впливом ідей французької революції кінця XVIII ст. та особливо після закордонних походів російської армії (1813-1814 рр.) зростає опозиційність до самодержавної влади. Одним з показників цього процесу стало виникнення на теренах українських земель таємних організацій – масонських лож, що проповідували ідеї “розумного суспільства” через вдосконалення людини та були організаційними формами об’єднання опозиційно налаштованої ліберальної еліти. Розкажіть про діяльність масонів в українських землях, особливо детальніше зупиніться на діяльності Малоросійського товариства на чолі з В. Лукашевичем, яке ставило за мету домогтися державної незалежності України, скасування кріпацтва й запровадження європейських форм державного устрою.

Першою організованою формою боротьби на теренах України був декабристський рух, до якого приєдналось багато колишніх членів масонських лож. Охарактеризуйте діяльність декабристських організацій, зосередившись на основну увагу на змісті програмних документів товариств дворянських революціонерів, зокрема, Південного (1821 р.), Північного (1822 р.) та товариства Об’єднаних слов’ян (1823 р.).

Синтезавши програмні документи цих товариств, зробіть висновки про їх різницю. Зверніть увагу на те, як ставились декабристи до національного питання. В загальних рисах охарактеризуйте повстання декабристів в Петербурзі (14 грудня 1825 р.) і в Україні (29 грудня – 3 січня 1826 р.), назвіть причини поразки та дайте оцінку їх діяльності.

Розповідючи про діяльність першої української політичної організації в Наддніпрянській Україні, Кирило-Мефодіївське

товариство (1846-1847 рр.), проаналізуйте склад його засновників та членів. Дайте оцінку програмним документам – “Книга буття українського народу” (“Закон Божий”), “Статут Слов’янського товариства св. Кирила і Мефодія” та пояснення до нього, які склав В. Вільозерський, які мали велике значення для подальшого посилення національного руху в Україні. Покажіть, що програмні документи та діяльність товариства високо оцінювались наступними поколіннями борців й національну свободу. Були кульмінацією національно-визвольного руху в Україні у 40-х рр. XIX ст., початком нового етапу українського національного відродження.

При обговоренні третього питання, необхідно показати, що в Західній Україні, яка була під владою Австрійської імперії, відбувались такі ж самі процеси, що і в Наддніпрянській Україні, зрозуміло з врахуванням особливостей, що історично складалися в цьому регіоні.

Проаналізуйте становище західноукраїнських земель, урядову політику щодо цих земель, заходи в галузі культури, освіти та церкви.

Висвітлюючи національно-культурне відродження в західноукраїнських землях, зверніть особливу увагу на діяльність “Руської трійці” (1833-1837 рр. – М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Гоговацький), розкрийте її програмні вимоги (воз’єднання українських земель, Федеративний Союз Слов’янських Республік та ін.). Це дозволить вам зробити висновок, що “Руська трійця” справила значний вплив на піднесення національно-визвольного руху в західноукраїнських землях.

На конкретних фактах покажіть, що криза феодално-кріпосницької системи в Австрійській імперії посилювалась також під впливом революцій 1848-1849 рр. в ряді країн Європи (Франції, Пруссії, Італії та Австрії) – так звана “весна народів”, оскільки основними їх гаслами були національне і соціальне визволення народів, утвердження громадянських прав та свобод, що привело до зростання соціального і національного руху у Східній Галичині та Буковині в 1848-1849 рр. Розкрийте діяльність першої української політичної організації в західноукраїнських землях – Головної Руської Ради (2 травня 1848-1851 рр.) та інших організацій. Зверніть увагу на те, що під тиском народних мас правлячі кола Австрійської імперії були змушені у 1848 р. в Галичині та Буковині

звільнити селян від феодальної залежності, скасувати кріпосне право, а також задовольнити деякі вимоги в культурі, мові тощо (наведіть конкретні факти).

Слід пам'ятати, що в наступні роки, роки реакції, ці позитивні зрушення були зведені майже нанівець.

Питання для самоконтролю

1. Чому кієвськ ХVІІІ – початок ХІХ ст. вважаються початком одного з найтратітніших періодів історії Наддніпрянської України?
2. Які процеси відбувалися в економіці України першої половини ХІХ ст.?
3. Що таке українське національне відродження?
4. Яку роль у національному русі Наддніпрянщини відігравали нащадки козацької старшини?
5. Чому масонство знайшло придатний ґрунт в Україні?
6. В чому схожість і відмінність поглядів декабристів і кирило-мефодіївських "братчиків"?
7. Чим викликані поступовий занепад сільського господарства і повільні темпи розвитку у промисловості західноукраїнських земель?
8. Які особливості національного руху спостерігаються на західноукраїнських землях в першій половині ХІХ ст.?
9. Що спільного і відмінного було у наддніпрянському та західноукраїнському визвольному русі першої половини ХІХ ст.?
10. Чому соціально-економічні наслідки революції 1848 р. в Австрійській імперії були відчутнішими у соціально-економічній, ніж у політичній сфері?

Навчальні завдання

- Назвіть головні ознаки кризи феодально-кріпосницької системи.
- Порівняйте форми протесту в Наддніпрянській Україні робітників і селян, знайдіть схожі і відмінні риси.
- Розкрийте участь українського народу у російсько-французькій війні 1812 р. та покажіть її вплив на розвиток суспільних рухів в Україні.
- Порівняйте пункти "Руської правди" П. Пестеля і зміст Конституції М. Муравйова щодо вирішення національного питання.

- Визначте головні завдання, які ставили кирило-мефодіївці:

а) для розв'язання соціальних проблем;

б) для розв'язання проблем національних.

- Проаналізуйте діяльність "Руської трійци".

- Дайте оцінку програмних засад Головної руської ради.

- Охарактеризуйте вплив Європейських революцій 1848-1849 рр. на розгортання політичних процесів у Західній Україні.

Заняття друге

План

1. Селянська реформа 1861 р. та наступні буржуазні реформи 60-70-х рр., їх соціально-економічні та політичні наслідки.
2. Національний та суспільно-політичний рухи в Україні у другій половині ХІХ ст. Посилення царизмом політичного і національного гніту.
3. Західноукраїнські землі у другій половині ХІХ ст.

Реферат

Громадсько-політична діяльність М.П. Драгоманова.

Основні поняття: реформа, контрреформа, буржуазія, пролетаріат, індустріалізація, модернізація, капіталізм, громадський рух, циркуляр, трудова міграція, діятора, політична партія, марксизм, радикалізм, лібералізм, соціалізм, соціал-демократія.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Бойко О.Д. Історія України. Посіб. – К.: "Академія", 2001. – С. 249-273; 302-313.
2. Борисенко В.Й. Курс української історії. – К.: Дибіль, 1996. – С. 432-528.
3. Історія України. Документи. Матеріали. Посіб. / Уклад. комент. В.Ю. Королюк. – К.: "Академія", 2001. – С. 204-217.

4. Історія України: Нове бачення / За ред. В.А. Смоляк. – К.: "Альтернативи", 2000. – С. 153-154; 158-159; 165-168; 172-174; 183; 189-196.

5. Історія України. Навч. посіб. / Під ред. Г.Д. Темка, Л.С. Тупчиенка. – К.: НАУ, 2001. – С. 113-132.

6. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія Української державності. Курс лекцій. – К.: Либідь, 1999. – С. 158-166; 169-172.

Додаткова

7. Грицак Я.Й. Нарис історії України: формування модерної української нації. Навч. посіб. – К.: Генеза, 2000. – С. 58-84.

8. Довідник з історії України (А – Я): Посіб. – К.: Генеза, 2001. – С. 30; 96-97; 180; 224-226; 234-235; 485-487; 496; 499-501; 576; 669-670; 932; 945-946; 1001-1002; 1020.

9. Дорошенко Д.І. Нарис історії України в 2-х томах. – К.: Глобус, 1992. – Т. 2. – С. 289-298; 312-328.

10. Історія України: Курс лекцій: у 2 кн. / Під ред. Л.Г. Мельника. – К.: Либідь, 1991. – Кн. 1. – С. 441-536; 561-570.

11. Історія України / Керівник авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів: Світ, 1998. – С. 192-207.

12. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. (В.І. Гусев, А.Г. Слюсаренко та ін.). – К.: Вища шк., 2002. – 430 с.

13. Круглашов А.М. Політична етика М. Драгоманова (теоретичні аспекти) // УІДЖ, 2000. – № 3. – С. 73-92.

14. Сарбей В.Г. Національне відродження України. – К.: "Альтернативи", 1999. – С. 159-228.

15. Павлюк В.В. Магнатерія Волині в умовах розвитку ринкових відносин у другій половині XIX ст. // УІДЖ, 2000. – № 1. – С. 102-108.

16. Політична історія України: Посіб. / За ред. В.І. Танцюри. – К.: "Академія", 2001. – С. 166-180.

17. Світленко С.І. Народництво в Україні: Сучасний погляд на проблему // УІДЖ, 1997. – № 3. – С. 41-48; № 4. – С. 29-38.

Методичні рекомендації

Відповідаючи на перше питання, назвіть і розкрийте причини розкладу феодально-кріпосницької системи. Покажіть, що Російська імперія в середині XIX ст. переживала глибоку загальну державну кризу. На ваш погляд, в чому була її суть? Зверніть увагу на те, що однією з ознак кризи системи стала активізація народних рухів. Поясніть, чому самодержавство пішло на проведення кардинальних реформ.

Дайте оцінку селянській реформі 1861 р. та наступних буржуазних реформ: 60-70 рр. – земської (1864 р.), судової (1864 р.), міської (1870 р.), військової (1862-1874 рр.), фінансової (1862 р.) та освітньої. Проаналізуйте, яке мали значення ці реформи для українських земель, що входили до складу Росії?

Особливу увагу зверніть на розвиток капіталізму в Росії, зокрема в Україні. Покажіть частку промислового виробництва України в загальному обсязі виробництва Росії, розвиток транспортної системи, міст, роль інземного капіталу тощо. Охарактеризуйте зміни в соціальній структурі суспільства.

При обговоренні другого питання, розкриваючи діяльність суспільно-політичних рухів в другій половині XIX ст., покажіть лібералізацію суспільного життя в Росії, яка була передвісником майбутніх реформ. Проаналізуйте діяльність земсько-ліберального руху, громад (В. Антонович, М. Драгоманов, П. Чубинський, М. Зібер, С. Подолинський).

Зверніть увагу на посилення настанту царизму проти зростання національно-визвольного руху в Україні. Розкрийте зміст і дайте оцінку Валувевському циркуляру (10 липня 1863 р.) та Емському указу (18 травня 1876 р.).

Охарактеризуйте діяльність народників в Україні ("Ходіння в народ", "Земли і воля", "Народна воля", "Чорний переділ"). З'ясуйте форми та методи їх діяльності.

При характеристиці робітничого руху зверніть увагу на становленні робітничого класу в Росії, його боротьбу проти політичного та соціального гніту, на поширення соціалістичних ідей в Україні, зокрема марксистських (М. Зібер, С. Подолинський), розкрийте діяльність перших робітничих організацій ("Південно-російський союз" в Одесі, 1875 р.). Розкажіть про діяльність марксистських гуртків в Україні (80-90 рр.), що в середині 90-х р.

XIX ст. об'єднались у Союзи боротьби за визволення робітничого класу та проголосили на з'їзді в Мінську у 1899 р. першу загальноукраїнську партію – РСДРП, що пізніше отримала назву РСДРП(б) (1903 р.).

При висвітленні третього питання охарактеризуйте соціально-економічний розвиток західноукраїнських земель. Порівняйте його з Наддніпрянською Україною, визначте головні його особливості та тенденції. Зверніть увагу на роль іноземного капіталу та соціального стан західноукраїнського регіону. Поясніть причину міграції місцевого населення. Покажіть політизацію національного руху (народовці, москвофіли, радикальні демократи). Висвітлюючи цю проблему, зверніть увагу на те, що відносна демократизація політичного життя в Австро-Угорській монархії в умовах парламентаризму сприяла появі громадсько-політичних організацій. Саме в австрійській частині України – Галичині, що перетворилася на центр національно-визвольного руху "український П'ємонт", у 90-х роках XIX ст. виникли перші українські політичні партії (Русько-українська радикальна партія (РУРП, 1890 р.), Українська національно-демократична партія (УНДП, 1899 р.), Українська соціал-демократична партія (УСДП, 1899 р.), які й очолили національно-визвольний рух в західноукраїнських землях. Зверніть увагу на те, що одним із засновників УНДП був молодий історик М. Грушевський, який у 1894 р. переїхав з Києва до Львова. Охарактеризуйте програми цих партій, проведіть порівняльний аналіз, зробіть загальний висновок.

Питання для самоконтролю

1. Чому уряд Російської імперії пішов на проведення кардинальних реформ? Який воли мали вплив на політичне становище України?
2. Чому друга половина XIX ст. стала періодом сплеску суспільних рухів радикальної спрямованості?
3. Чим була викликана поява Валувєвського циркуляру 1863 р.?
4. В чому суть поглядів М. Драгоманова?
5. Коли вартує відновитися громадський рух?
6. Які народницькі течії були поширені в Україні і які завдання ставили вони перед собою?

7. Коли в Україні була створена перша робітнича організація?

8. Як розвивався соціал-демократичний рух в Україні?

9. Що вам відомо про зародження кооперативного руху в західноукраїнських землях?

10. Яку роль відігравали кооперативи в економічному житті краю?

11. Які політичні цілі ставили перші українські партії в кінці XIX ст.?

Навчальні завдання

- Складіть порівняльну таблицю "Реформа 1861 р. в Україні", заповніть в ній, що сприяло, а що заважало розвитку ринкових відносин після 1861 р.

- Охарактеризуйте особливості соціально-економічного розвитку Західної України другої половини XIX ст. у порівнянні з Наддніпрянською.

- Проаналізуйте діяльність громад і зробіть висновки.

- Дайте виклад основного змісту Валувєвського циркуляру та Сьмького указу. Яку роль вони відігравали?

- Назвіть імена найвідоміших діячів українського національно-визвольного руху другої половини XIX ст.

- Порівняйте діяльність на західноукраїнських землях організацій москвофілів та народовців

- Охарактеризуйте наукову та політичну діяльність в Галичині М. Грушевського.

СЕМІНАР 5

ТЕМА 6. УКРАЇНА НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ (1900-1917 рр.)

План

1. Соціально-економічне та політичне становище українських земель у складі Російської імперії. Утворення політичних партій.

2. Суспільно-політичне та економічне життя українців Австро-Угорщини. Політизація національного руху.

3. Революційна боротьба в Україні 1905-1907 рр. і активізація національно-визвольного руху.

Реферати

1. Початок авіасери в Україні.
2. Українське питання в роки Першої світової війни.

Основні поняття: продуктивні сили, інвестиції, акціонерні товариства, монополія, синдикат, трест, фінансовий капітал, революційна криза, демократична революція, конституційне правління, політичні права, виборче право, демократичні свободи, страйковий рух, політичний страйк, професійки, ради робітничих депутатів, реакційний режим, імперіалістична війна.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Бойко О.Д. Історія України. Посіб. – К.: "Академія", 2001. – С. 285-317.
2. Історія України: Документи. Матеріали. Посіб. / Уклад. Комент. В.Ю. Король. "Академія", 2001. – С. 218-243.
3. Історія України: Нове бачення / За ред. В.А. Смолія. – К.: "Альтернативи", 2000. – С. 137-177.
4. Історія України: Навч. посіб. / Під ред. Г.Д. Тажка, Л.С. Тупієнка. – К.: НАУ, 2001. – С. 133-152.
5. Новітня історія України (1900-2000 рр.): Підручник / А.Г. Слюсаренко та ін. – К.: Вища шк., 2000. – С. 22-121.
6. Україна в XX столітті (1900-2000): Збірник документів і матеріалів / Упоряд. А.Г. Слюсаренко, В.І. Гусев, В.Ю. Король та ін. – К.: Вища школа, 2000. – С. 10-26.
7. Гребенніков В.М. Початок авіасери в Україні // Матеріали конференції "АВІА - 2001". – К.: НАУ, 2001. – С. 14-17.
8. Гунчак Т. Україна: Перша половина XX ст. Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – С. 3-53.

Додаткова

9. Довідник з історії України (А – Я): Посіб. – К.: Генеза, 2001. – С. 10; 15; 74-75; 400-401; 582; 648-650; 756; 793-794; 804; 867-868; 916-917; 924; 946; 950; 1048; 1095.

10. Історія опечетвенной гражданской авиации / Отв. ред. И.А. Филагов. – М.: Воздушный транспорт, 1996. – С. 9-14.

11. Історія України. / Керівник авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів: Світ, 1998. – С. 206-218.

12. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. (В.І. Гусев, А.Г. Слюсаренко та ін. – К.: Вища шк., 2002. – 430 с.

13. Крип'якевич І., Гнапевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська. – Львів: Світ, 1992. – С. 293-356.

14. Нариси з історії дипломатії України / Під ред. В.А. Смолія. – К.: "Альтернативи", 2001. – С. 302-313.

15. Савин В.С. Авіація в Україні. Очерки історії. – Харків: Основа, 1995. – С. 12-76.

16. Сарбей В.Г. Національне відродження України. – К.: "Альтернативи", 1999. – С. 245-310.

17. Субтельний О. Україна: Історія. – К.: Либідь, 1994. – С. 269-300; 366-373.

18. Політична історія України: Посіб. / За ред. В.І. Ташчори. – К.: "Академія", 2001. – С. 182-205.

19. Шпик Т. Дегунство в Україні на заранні історії (1876-1917) // Пам'ятки України: історія та культура. – 1998. – №3-4. – С. 1-27.

Методичні рекомендації

Починаючи підготовку до семінару, зверніть увагу, які глибокі зміни відбулися в соціально-політичному становищі України на межі XIX-XX ст. Майже на увазі, що поділена між двома імперіями в економічному відношенні Україна зазнала змін, які були притаманні Російській та Австро-Угорській монархіям. Розглядаючи перше питання, слід звернути увагу на те, що Україна була одним із найбільш розвинених в економічному відношенні регіонів Російської імперії, а Південь України відзначався найвищим рівнем капіталістичних відносин.

Проаналізуйте теми росту промисловості, інтенсивні процеси концентрації та централізації капіталу; утворення великих

монополістичних та банківських об'єднань, посилення їх ролі в економічному житті; практичний інтерес іноземного капіталу до українських промислових центрів, характер інвестицій та їх вплив на тенденцію становлення капіталістичного виробництва. Аналізуючи статистичні матеріали, з'ясуйте місце та роль України в промисловому потенціалі Російської імперії.

Продіждуйте процес та джерела формування робітничого класу України, покажіть вплив світової промислової кризи 1900-1903 рр. на становище робітників. При цьому необхідно розглянути суперечності того часу, які поглиблювалися внаслідок політичного безправ'я та національного гноблення українського народу. Все це створювало передумови масової політичної боротьби проти царизму, зростання свідомості та організованості робітників у прагненні поліпшити своє економічне становище.

Покажіть загострення революційної кризи, що вилилось у масові революційні рухи селян і робітників, опозиційно-визвольний рух інтелігенції і появу українських національних політичних партій. На основі програмних документів, проаналізуйте соціальну базу різних партій, їх стратегію, тактику і кінцеву мету.

Вивітаючи друге питання, з'ясуйте особливості політичного становища західноукраїнських земель у складі Австро-Угорщини. З'ясуйте, які чинники зумовили піднесення українського національного руху в Австро-Угорській імперії. Покажіть, як відносна демократизація політичного життя в Австро-Угорщині в умовах парламентаризму сприяла появі громадсько-політичних організацій, діяльність яких на відміну від Росії відбувалася в легальних умовах. Охарактеризуйте діяльність політичних партій Галичини, що впливала не тільки на зростання національної свідомості, а й на владні структури. Зверніть увагу на розвиток кооперативного, культурно-просвітницького руху, розкажіть про появу українських організацій "Спів", "Сокіл". З'ясуйте причини міжнаціонального протистояння українців і поляків. Покажіть, як посилення національного руху в Галичині впливало на взаємини між східними та західними українцями.

Наголосіть на особливостях промислового розвитку західноукраїнських земель, вкажіть на перевагу видобувних та переробних галузей, відмітьте високі темпи розвитку деревопереробної, лісопильної, паперової галузей промисловості, видобутку та переробки нафти. Проте потрібно вказати, що

загальний рівень економічного розвитку цього регіону був невисоким. Він залишався відносно відсталим аграрно-сировинним придатком Австро-Угорщини.

Розкриваючи третє питання, з'ясуйте причини революції 1905-1907 рр., аргументуйте, що національно-визвольний рух став її складовою частиною. Обґрунтуйте висновок, що народні маси України боролися не тільки проти самодержавства, а також проти національного гноблення, проти великодержавної політики царизму, за вільний розвиток української культури.

Зверніть увагу на позиції та діяльність різних політичних партій та культурно-освітніх організацій -- "Просвіти". Охарактеризуйте діяльність української думської громади у I та II Державних Думах.

Покажіть, що після поразки революції 1905-1907 рр. царат посилив боротьбу проти революційних сил, проаналізуйте становище робітників і селян, громадсько-політичне та культурне життя в Україні, посилення національного гніту.

Зверніть увагу на те, що, незважаючи на репресії влади, з 1910 р. почалося нове революційне піднесення, активізувався національно-визвольний рух. Простежте, як змінилися погляди партій з національного питання після поразки революції 1905-1907 рр.

Охарактеризуйте суть та наслідки аграрної політики П. Столипіна в Україні. З'ясуйте роль Товариства українських послувовців (ТУП) в національно-визвольному русі. Зверніть увагу на постановку українського питання в III і IV Державних Думах. На закінчення покажіть, що суспільно-політичні суперечності в Україні перед та під час Першої світової війни були наслідком загальної кризи політичної системи Російської імперії як складової загальносвітової кризи. Імперська актиукраїнська політика загострила політичні та соціально-економічні суперечності в Україні.

Завершуючи семінар, підіййте підсумки, зробіть власні висновки.

Питання для самоконтролю

1. Яким було геополітичне становище України на початку XX ст.?
2. Які особливості розвитку капіталізму в підросійській Україні?

3. Яке місце у промисловому потенціалі Російської імперії займали українські землі? Назвіть великі промислові центри.
4. Яких українських промисловців та фінансистів ви знаєте?
5. Які фактори сприяли поглибленню національного руху українців Наддніпрянщини на початку XX ст.?
6. Де і коли виникли перші національні політичні партії Наддніпрянщини? Що Ви знаєте про їх лідерів?
7. Чому українські землі у складі Австро-Угорської імперії були аграрно-сировинним придатком?
8. Які чинники зумовили піднесення українського національного руху в Австро-Угорщині?
9. Чому на початку XX ст. греко-католицька церква стала потужним чинником національного руху?
10. В чому проявилась русифікаторська політика царату на території України напередодні революційних подій?
11. Яке значення революції 1905-1907 рр. у розвитку українського національного руху?
12. Чи змінилися погляди українських партій з національного питання після поразки революції 1905-1907 рр.? Як саме?
13. Які наслідки мала аграрна політика П. Століпкіна в Україні?
14. Як вплинула масова еміграція українських селян із Галичини на громадсько-політичне життя західних українців?

Навчальні завдання

- Порівняйте соціально-економічне становище українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій.
- Використовуючи статистичні дані, складіть таблицю "Розвиток промисловості на Сході та Півдні України на початку XX ст."
- Охарактеризуйте основні відмінності суспільно-політичного життя українців в обох імперіях.
- З'ясуйте, чим зумовлене піднесення українського національного руху в Росії на початку XX ст.
- Охарактеризуйте особливості національного відродження в Західній Україні. Які фактори сприяли його політизації?
- З'ясуйте, які факти свідчать про загострення українсько-польської конфронтації у Галичині на початку XX ст. Визначте її причини.

- Охарактеризуйте етапи революції 1905-1907 рр. Визначте участь українського населення в революційній боротьбі.
- Охарактеризуйте політичну платформу та діяльність українських парламентських громад в ІІІ Державних Думах.
- Покажіть шовіністичний наступ російського уряду на український національний рух у Наддніпрянщині після поразки революції 1905-1907 рр.
- Порівняйте зовнішньополітичну орієнтацію українських політичних лідерів Наддніпрянщини, Галичини та Буковини під час Першої світової війни.

СЕМІНАР 6

ТЕМА 7. УКРАЇНЬСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917-1920 рр.

Зняття перше

План

1. Україна після повалення царизму. Початок Української демократичної революції.
2. Третій Універсал Центральної Ради. Утворення Української Народної Республіки та її діяльність.

Реферати

М. Грушевський – видатний історик, державний і політичний діяч.

Основні поняття: Українська національно-демократична революція, Центральна Рада, Генеральний секретаріат, федерація, автономія України, окупація, військово-польові суди, Конституція УНР, двоялддя, ультиматум, диктатура, декрет, декларація, українські установчі збори.

1. Історія України: Документи. Матеріали. Посіб. / Уклад. комент. В.Ю. Короля. К.: "Академія", 2001. – С. 244-272.
  2. Історія України: Нове бачення / За ред. В.А. Смолія. – К.: "Альтернативи", 2000. – С. 210-234.
  3. Історія України: Навч. посіб. / Під ред. Г.Д. Темка, Л.С. Тупчієнка. – К.: НАУ, 2001. – С. 154-168.
  4. Україна в XX столітті (1900-2000): 36 документів і матеріалів / Упорядник А.Г. Слюсаренко та ін. – К.: Вища шк., 2000. – С. 26-56.
- Додаткова
5. Винниченко В. Відродження нації. У 3 т. – К.: Політвидав України, 1990. – Ч. 1-2.
  6. Грушевський М.С. На порозі нової України. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 3-18.
  7. Довідник з історії України (А-Я): Посіб. – К.: Генеза, 2001. – С. 15; 26-27; 32-33; 59-60; 107-108; 115-116; 131-132; 133-135; 155; 183-186; 196-197; 304-305; 376; 448-449; 565-566; 855-856; 952-954; 979-980.
  8. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. (В.І. Гусев, А.Г. Слюсаренко та ін. – К.: Вища шк., 2002. – 430 с.
  9. Копиленко О.Д., Копиленко М.Д. Держава і право України. 1917-1920. Навч. посіб. – К.: Либідь, 1997. – С. 10-87.
  10. Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія українського війська. – Львів: Світ, 1992. – С. 357-420.
  11. Нариси з історії дипломатії України / Під ред. В.А. Смолія. – К.: "Альтернативи", 2001. – С. 314-327.
  12. Політична історія України: Посіб. / За ред. В.І. Танцюри. – К.: "Академія", 2001. – С. 206-223.
  13. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис. – К.: Либідь, 1999. – С. 67-469.
  14. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності. Курс лекцій. – К.: Либідь, 1999. – С. 197-231.

Розглядаючи перше питання, слід з'ясувати соціально-економічне та політичне становище в Україні після Лютевської революції. Визначте позиції загальноросійських і національних політичних партій, що діяли в Україні.

Лютий 1917 р. поклав початок новому етапу боротьби за національне відродження України – українській національно-демократичній революції, першим кроком якої було створення Української Центральної Ради. Проаналізуйте процес політичного визначення УНР, акцентуючи увагу на роботі Всеукраїнського національного Конгресу, що став першим кроком до відродження української державності, рішення військового, селянського, робітничого та інших з'їздів та конференцій. Покажіть роботу Центральної Ради за автономію України (квітнева маніфестація у Києві, делегація Центральної Ради до Тимчасового уряду, 1-й Універсал Ради).

Необхідно усвідомити причини прийняття та зміст перших двох Універсалів Центральної Ради, відношення до них Тимчасового уряду, різних політичних партій. Розкрийте ситуацію в країні восени 1917 р.

Висвітлюючи друге питання, з'ясуйте соціально-політичні зміни в Україні після жовтневих збройних повстань в Петрограді і Києві. Розгляньте зміст III Універсалу Центральної Ради, яким проголошувалась УНР.

Аналізуючи стосунки між Центральною Радою і Радянською Росією, покажіть в чому полягали підвалини їх конфронтації, суть маніфесту РНК РРСР від 4 грудня 1917 р. з ультимативними вимогами до Центральної Ради. Розкрийте рішення II з'їзду Рад України та наступні політичні події. З'ясуйте причини прийняття Четвертого Універсалу його значення.

Розглядаючи зовнішню політику УНР, зупиніться на ході переговорів Центральної Ради із державами австро-німецького блоку в Бресті, умовах підписаного Брестського мирного договору.

На закінчення цього питання необхідно розкрити діяльність УНР до квітня 1918 р., втручання окупаційних властей у внутрішні справи УНР, рішення останньої сесії УНР. Визначте досягнення і помилки у діяльності УНР.

Питання для самоконтролю

1. Які органи влади сформувалися в Україні після повалення царизму?
2. Охарактеризуйте процес утворення Української Центральної Ради.
3. Проаналізуйте зміст чотирьох Універсалів УЦР.
4. З'ясуйте політику УНР в кінці 1917 - на початку 1918 рр.
5. Яку внутрішню і зовнішню політику проводив уряд УНР у січні - квітні 1918 р.?

Навчальні завдання

- Визначте основні етапи Української революції першого періоду її розвитку та складіть хронологічну таблицю.
- Проаналізуйте події під Крутами у січні 1918 р. і дайте їм розгорнуту оцінку.
- Уясніть здобутки і прорахунки УЦР.

Заняття друге

План

1. Українська держава П. Скоропадського.
2. Видолення УНР. Директорія, її діяльність та поразка.
3. Боротьба за владу в Україні в 1919-1920 рр.

Реферати

1. Причини поразки, історичне значення та уроки Української революції.
2. Авіація України в період відродження її державності.

Основні поняття: громадянська війна, державний переворот, гетьманат, повстансько-партизанський рух, Директорія, "воєнний комунізм", отаманщина, контрреволюція, Варшавський договір, поразка Української революції.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Історія України: Документи. Матеріали. Посіб. / Уклад., комент. В.Ю. Короля. - "Академія", 2001. - С. 273-291.
2. Історія України: Нове бачення / За ред. В.А. Смолія. - К.: "Альтернативи", 2000. - С. 234-288.
3. Історія України. Навч. посіб. / Під ред. Г.Д. Темка, Л.С. Турчєнєк. - К.: НАУ, 2001. - С. 168-190.
4. Україна в XX столітті (1900-2000): 36 документів і матеріалів / Упорядники А.Г. Слюсаренко та ін. - К.: Вища шк., 2000. - С. 56-75.

Додаткова

5. Винниченко В. Відродження нації. У 3 т. - К.: Політвидав України, 1990. - Ч. 3.
6. Довідник з історії України (А-Я): Посіб. - К.: Тенеза, 2001. - С. 16-17; 34-35; 61; 66-67; 97-122; 122-123; 135-136; 160-161; 210-211; 254-255; 257-259; 260-261; 458-459; 604-602; 768-770; 854-855; 881-883; 905-910; 917-918; 475-976.
7. Іванис В. Симон Петлюра - Президент України. - К.: Наук. думка, 1993. - С. 65-214.
8. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. (В.І. Гусєв, А.Г. Слюсаренко та ін. - К.: Вища шк., 2002. - 430 с.
9. Копиленко О.Д., Копиленко М.Л. Держава і право України 1917-1920. Навч. посіб. - К.: Либідь, 1997. - С. 88-172.
10. Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія Українського війська. - Львів: Світ, 1992. - С. 421-568; 581-589.
11. Нагаєвський І. Історія української держави ХХ ст. - К.: Укр. письменник, 1993. - С. 119-336; 353-368.
12. Нариси з історії дипломатії України / Під ред. В.А. Смолія. - К.: "Альтернативи", 2001. - С. 327-391.
13. Політична історія України. Посіб. / За ред. В.І. Танцюри. - К.: "Академія", 2001. - С. 223-246.
14. Полонська-Василенко Н. Історія України. У 2 т. - К.: Либідь, 1993. - Т. 2. - С. 488-546.

15. Савин В.С. Авіація в Україні. Очерки історії. – Харків: Основа, 1995. – С. 75-100.

16. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис. – К.: Либідь, 1999. – С. 470-909.

17. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія Української державності: Курс лекцій. – К.: Либідь, 1999. – С. 232-329.

Методичні рекомендації

При вивченні першого питання рекомендуємо з'ясувати і розкрити причини гетьманського перевороту. Покажіть ділі і завданя гетьманщини, її внутрішню та зовнішню політику, ставлення до неї різних політичних сил в Україні та за її межами.

Проаналізуйте, чому політика гетьманщини привела до загострення політичної, економічної та соціальної ситуації в Україні. Які зовнішні фактори сприяли цьому? Покажіть ставлення українського народу до гетьманщини та окупантів. Які сили брали участь в боротьбі проти гетьманату? Розкрийте їх організацію і практичні дії.

Завершуючи розгляд цього питання, проаналізуйте причини кризи гетьманату, яка привела його до краху.

Друге питання почніть з всебічного розгляду причин приходу до влади Директорії УНР. На конкретних прикладах розкрийте сутність внутрішньої та зовнішньої політики Директорії, а також причини поразки Директорії і зміцнення радянської влади в Україні.

Розглядаючи третє питання, необхідно проаналізувати, чому більшовики захопили владу в Україні на початку 1919 р., рішенням III Всеукраїнського з'їзду Рад. Покажіть сутність денікінщини і боротьбу проти неї. Радимо розкрити, чи мала радянська влада підтримку серед українського населення? Коли закінчилася фронтальна боротьба війська УНР за незалежність? З'ясуйте особливості партизансько-повстанського опору Радянській владі, методи та форми, якими радянська влада була встановлена на українській землі, її політику "воєнного комунізму".

Проаналізуйте політичні події в Україні після підписання Варшавського договору (квітень 1920 р.) і до поразки Української революції у листопаді 1920 р.

Питання для самоконтролю

1. Визначте причини квітневого 1918 р. Державного перевороту та сутність політики Гетьманату?
2. Як і з якою метою створювалася Директорія? Декларація Директорії УНР.
3. Проаналізуйте особливості боротьби за владу в Україні у 1919-1920 рр.
4. Охарактеризуйте акт злуки УНР і ЗУНР, його значення та наслідки.
5. Які фактори привели до утворення Української радянської республіки?
6. Визначте головні етапи національних змагань в західноукраїнських землях у 1918-1920 рр.
7. Уясніть причини поразки та історичне значення Української революції.

Навчальні завдання

- Визначте етапи розвитку Української революції з квітня 1918 р. до листопада 1920 р.
- Проаналізуйте процес розвитку авіації в Україні у 1917-1920 рр.

СЕМІНАР 7

ТЕМА 8. УКРАЇНА У 1920-1930-І РОКИ

Заняття перше

План

1. Відбудова і розвиток народного господарства України в умовах нової економічної політики.
2. Національно-державне будівництво в Україні. Політика коренізації. Українізація.

Реферати

1. Голод в Україні 1921-1923 рр.
2. Діяльність М. Скрипника на терені українізації.

Основні поняття: НЕП, концесія, договірна федерація, конфедерація, шовінізм, план автономізації, корнізація, українізація, терор голодом.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Бойко О.Д. Історія України. Посіб. – К.: “Академія”, 2001. – С. 374-388, 414-420.
2. Годод 1921-1923 років в Україні. Зб. документів і матеріалів / АН України, Ін-т історії України та ін.; Вип. ред. С.В. Кульчицький. – К.: Наукова думка, 1993. – 240 с.
3. Історія України: Документи. Матеріали. Посіб. / Уклад. комент. В.Ю. Королю. – К.: “Академія”, 2001. – С. 292-303.
4. Історія України. Навч. посіб. / Під ред. Г.Д. Темка, Л.С. Тулицька. – К.: НАУ, 2001. – С. 191-198; 199-207.
5. Нариси історії дипломатії України / Під ред. В.А. Смолія. – К.: “Альтернативи”, 2001. – С. 397-419; 438-455.
6. Україна в ХХ столітті. Збірник документів і матеріалів / Упорядник А.Г. Слюсаренко та ін. – К.: Вища шк., 2000. – С. 74-104.

Додаткова

7. Верменич Я.В., Слюсаренко А.Г. Політика корнізації в Україні (20-30-ті роки): досвід і уроки // Теоритичні проблеми вітчизняної історії, історіографії та джерелознавства. Навч. вид. / Ю.М. Алексєєв, Я.В. Верменич, А.Г. Слюсаренко та ін. – К.: Вища шк., 1993. – С. 33-44.
8. Довідник з історії України (А-Я): Посіб. – К.: Генеза, 2001. – С. 167; 216; 332; 516-517; 813-815; 899-900; 921-922; 1099-1100.
9. Історія України. / Керівник авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів: Світ, 1998. – С. 252-260; 270.
10. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. (В.І. Гусєв, А.Г. Слюсаренко та ін.) – К.: Вища шк., 2002. – 430 с.
11. Історія отечественной гражданской авиации. / Ответ. ред. И.А. Филатов. – М.: Воздушный транспорт, 1996. – С. 19-82.

12. Новітня історія України (1900-2000): Підручник / А.Г. Слюсаренко та ін. – К.: Вища школа, 2000. – С. 244-258.
13. Політична історія України: Посіб. / За ред. В.І. Танциєри. – К.: “Академія”, 2001. – С. 247-293.
14. Пиріг О.А. Місце прошової реформи 1922-1924 рр. у здійсненні нової економічної політики // УДЖ, 2000. – №3. – С. 92-102.
15. Шиповик М.А. Радянське керівництво та ліберально-мистецька інтелігенція України: 20-ті роки // УДЖ, 2000. – №1. – С. 95-102.

Методичні рекомендації

При вивченні першого питання радимо показати становити в Україні після закінчення громадянської війни. Визначте кордони України; її території, кількість населення, національний склад тощо. Покажіть, які збитки принесли Україні Перша світова війна, інтервенція та громадянська війна.

Проаналізуйте стан сільського господарства України, покажіть становити в промисловості республіки. Дайте політичну оцінку стану економіки України.

Важливо, як на наш погляд, підкреслити, що економічна криза доповнювалася політичною кризою. На значній території України відбувалися повстання (які, коли і де?) проти радянської влади. Хто керував ними повстаннями, проти кого і проти чого були спрямовані ці повстання? Проаналізуйте наслідки цих виступів, дайте їм політичну оцінку і зробіть власні висновки.

Зверніть увагу на те, що політика “воєнного комунізму”, яка застосовувалася в роки громадянської війни, в умовах мирного життя стала неможливою. Чому? Як Ви поясните таку проблему: політика “воєнного комунізму”, що забезпечила перемогу радянської влади в Україні у роки війни, тепер, після її закінчення, стала гальмом економічного розвитку республіки.

Радимо роз’яснити рішення Х з’їзду РКП(б) (8-16 березня 1921 р.) про проголошення нової економічної політики. Об’явте і покажіть за яких умов вводилася ця політика партійно-державним керівництвом: добровільно чи примусово? Як об’єднували НЕП В.І. Ленін, Д.Д. Троцький, М.І. Бухарін та інші діячі комуністичної партії та радянської влади?

Розкрийте і проаналізуйте закон про заміну продрозкладки прододатком, прийнятий надзвичайною сесією ВУ ЦВК 27 березня 1921 року.

Розкрийте суть і завдання непу. Покажіть, як здійснювалася відбудова народного господарства України в умовах непу. Завдяки яким заходам було досягнуто довоєнного (1913 р.) рівня розвитку сільського господарства? Радимо прослідкувати процес кооперативного будівництва в Україні. На конкретних прикладах покажіть, як відмова від "гравізму" і впровадження госпрозрахункової пресвієвської системи визначилася на розвитку промисловості. Покажіть становище цивільної авіації в Україні в 1920-тих роках.

Проаналізуйте перші наслідки відбудови народного господарства України на принципі непу.

Дайте пояснення причин хлібозагопівельних криз 20-х рр. Чому виникли "ножниця цін"? За яких умов і конкретно за яких причин партійно-радянське керівництво прийшло до згортання непу? Яке місце в цій проблемі займало формування одноособової диктатури Й.В. Сталіна і проголошення курсу "на розгортанні будівництва соціалізму по всьому фронту"?

Закінчуючи розгляд першого питання, зробіть загальний висновок і визначте свою позицію і свій погляд на цю проблему.

При вивченні другого питання розкрийте і проаналізуйте хід історичного процесу на території колишньої російської імперії після жовтневої революції і узурпації влади більшовицьким керівництвом. Підсумком цього процесу (проілюструйте це на конкретних прикладах) було утворення на теренах знищеної самодержавної, а водночас і демократичної (доби Тимчасового буржуазного уряду) Росії нової держави – Російської Федерації – і ряду суверенних республік. Охарактеризуйте державний статус цих республік. При цьому розкрийте той факт, що керівництво Російської Федерації, використовуючи партійну ієрархію, фактично продовжувало імперську політику царської Росії. Розкрийте механізм цієї політики. На основі зроблених Вами висновків стає очевидним, що ідея імперської політики слід враховувати при висвітленні не тільки першого питання даної теми, а й всіх наступних тем курсу "Історії України" аж до розпаду СРСР і розбудови незалежної і самостійної Української держави.

Розкриваючи проблеми другого питання, на фактичному матеріалі покажіть, як проходив процес об'єднання радянських республік, який завершився утворенням СРСР. (Більш детально і конкретно покажіть роль і місце партійно-державного керівництва України в цьому процесі.) Зверніть увагу на те, що після повалення самодержавства національно-визвольний рух українського народу був націлений на відновлення державного суверенітету. Покажіть, які проблеми в плані національно-державного будівництва вирішувалися партійно-державним керівництвом України в 20-30-тих роках. Хто і якими методами їх вирішував? Проаналізуйте національний склад КП(б)У, керівних державних установ. Які висновки Ви можете зробити, роздумуючи над цими питаннями? На основі конкретних фактичних матеріалів, а також спираючись на погляди сучасних істориків України дайте власну оцінку процесу коренізації, досягнутим і прорахунком українізації.

Розкриваючи ці проблеми, зверніть увагу на те, що на початку 20-тих рр. відновлення української мови і культури (мається на увазі "українізації", подкайтесь, і спираючись на свій досвід вивчення всесвітньої історії, подумайте, чи є у світі ще один народ, який би здійснював подібні заходи – утворення рідної мови: скажімо – офранцузення французів, ополчення поляків тощо?) проходило в досить складних умовах імперської політики центру (Москви). Проаналізуйте перші кроки культурного будівництва: ліквідація неписьменності, розгортання мережі освітніх установ, розвиток вищої освіти, діяльність АН УРСР. Окремо зупиніться на висвітленні історії створення Київського авіаційного інституту в 1933 році.

В цей період відбувалися дискусії про дальші шляхи національно-державного будівництва, українізації, розвитку національних культур. Розкрийте їх зміст. Охарактеризуйте діяльність М.О. Скрипника, О.Я. Шумського, М.Г. Хвильового та інших. Які наслідки їх діяльності?

Покажіть і проаналізуйте стан національних меншин в Україні в період, який вивчаємо. На конкретних матеріалах покажіть, скільки функціонувало в Україні національних районів (яких конкретно), національних шкіл, театрів, бібліотек тощо? Висловіть власну думку щодо цього процесу.

Дайте оцінку і зробіть власні висновки щодо постанови ЦК КП(б)У (квітень 1938 р.) про те, що створення учбових закладів

національних меншин вважалось насадженням буржуазно-національних впливів на дітей.

Звернувшись розгляд питання, радимо ретельно продумати і з позиції усвідомлення української національної ідеї зробити загальний висновок. При цьому пропонуємо сформулювати власну думку з таких проблем: як Ви поясните те, що адміністративно-командна система, яка склалася в СРСР, повністю ігнорувала інтереси національного розвитку народів, вимагала необмеженої централізованої влади, уніфікації суспільно життє? Як це все пов'язувалося із національним суверенітетом України у складі СРСР?

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте основні напрями відбудови і розвитку народного господарства України в умовах непу.
2. Поясніть, за яких причин партійно-радянське керівництво прийшло до згорання непу.
3. Розкажіть про розвиток цивільної авіації в Україні у 1920-х рр.
4. Проаналізуйте розгортання та хід національно-державного будівництва в Україні.
5. Визначте політику коренізації, українізації.
6. Підсумуйте результати коренізації-українізації (мета, хід і наслідки).

Навчальні завдання

- Складіть схеми: "Структура партійної ієрархії в РСФРР (а з грудня 1922 р. в СРСР) і в Україні (за принципом підпорядкованості)", "Сфера компетенції союзного уряду і сфера діяльності республіканських урядів після утворення СРСР". Зробіть порівняльний аналіз матеріалів таблиць і дайте відповідь на питання, чи могла Україна бути самостійною і незалежною державою за таких умов?

- Складіть таблицю: "Відбудова і розвиток народного господарства України в умовах непу". У таблицю включіть такі пункти: перехід від "воєнного комунізму" до непу; розвиток промисловості України в умовах непу; сільськогосподарське виробництво в роки непу; розвиток цивільної авіації в Україні (1920-ті рр.); причини згорання непу.

- На основі вивчення постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 20 квітня 1938 р. "Про обов'язкове вивчення російської мови в

неросійських школах України" дайте відповідь, чим ЦК КП(б)У та Раднарком УРСР мотивували обов'язкове вивчення російської мови в українських навчальних закладах?

Заняття друге

План

1. Соціально-економічні перетворення в Україні кінця 20-х та в 30-ті роки.
2. Західноукраїнські землі в 1920-1930-х рр.

Реферати

1. Голодомор в Україні 1932-1933 рр. (причини, хід, наслідки).
2. Розвиток цивільної авіації в Україні (1920-1941 рр.).

Основні поняття: індустріалізація, колективізація, кооперація, кооперування, розкуркулювання, голодомор, тенонид, тоталітаризм, олігархічний характер влади, репресії, сталінізм, денационалізація населення, дискримінаційна політика, колонізаційна політика, український націонал-монархізм, ОУН.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Бойко О. Д. Історія України. Посіб. - К.: "Академія", 2001. - С. 388-401; 420-441.
2. Історія України: Документи. Матеріали. Посіб. / Уклад. комент. В. Ю. Короля. - К.: "Академія", 2001. - С. 304-318, 319-327.
3. Історія України: Нове бачення / За ред. В. А. Смолія. - К.: "Альтернатива", 2000. - С. 305-333.
4. Історія України. Навч. посіб. / Під ред. Г. Д. Темка, Д. С. Тупчиєнка. - К.: НАУ, 2001. - С. 207-217, 221-229.
5. Колективізація і голод на Україні, 1929-1933. Збірник документів і матеріалів. Видп. ред. С. В. Кульчицький. - К.: Наук. думка, 1992. - 736 с.

6. Політична історія України. Посіб. / За ред. В.І. Танцюри. – К.: "Академія", 2001. – С.294-338.

Додаткова

7. Історія України. / Керівник авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів: Світ, 1998. – С. 263-283.
8. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. (В.І. Гусев, А.Г. Слюсаренко та ін.). – К.: Вища шк., 2002. – 430 с.
9. Історія отечественной гражданской авиации. / Отв. ред. кол. И.А. Филатов. – М.: Воздушный транспорт, 1996. – С. 82-143.
10. Довідник з історії України (А-Я): Посіб. – К.: Генеза, 2001. – С. 167-168; 237-238; 269-270; 288-290; 327-328; 534-536; 549-550; 931-932; 957-959.
11. Нікольський В.М. Національні аспекти політичних репресій 1937 р. в Україні // УДЖ, 2001. - №2. – С. 74-89.
12. Нариси з історії дипломатії України / Під ред. В.А. Смотри. – К.: "Альтернативи", 2001. – С. 420-426; 460-484.
13. Новітня історія України (1900-2000): Підручник / А.Г. Слюсаренко та ін. – К.: Вища шк., 2000. – С. 259-297.
14. Україна в ХХ столітті. / Упоряд. А.Г. Слюсаренко та ін. – К.: Вища шк., 2000 – С. 109-123.
15. Петасюк І.А., Петасюк О.І. Цивільна авіація України в період з 1930 року по червень 1941 року (сторінки становлення і розвитку): Конспект лекцій. – К.: КМУЦА, 1999. – 80 с.
16. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності: Курс лекцій. – К.: Дибіль, 1999. – С. 368-387.

Методичні рекомендації

Розкриваючи **перше питання**, радимо дати оцінку сталінському тоталітарному режиму, який утвердився в СРСР і в Україні (як "складовій в невід'ємній частині Радянського Союзу"). Покажіть вплив адміністративно-командної системи на політичний розвиток України. Розкрийте причини, суть і мету остаточного переходу партійно-радянського керівництва СРСР до директивного планування. Які причини і мета формування індустріалізації, джерела та наслідки цього формування для України?

Творчо працюючи над вивченням рекомендованої літератури, документів і матеріалів (і не тільки рекомендованих), статистичних даних користуйтеся різними джерелами, визначте роль і місце України в економіці СРСР.

Продовжуючи розгляд питання, покажіть особливості модернізації української промисловості у передвоєнні п'ятиріччя. Водночас розкрийте історію розвитку цивільної авіації в Україні у 30-тих роках і до початку війни двох тоталітарних режимів – фашистського та радянського.

Спіраючись на зібрані знання щодо згорання непу, проаналізуйте суть повороту партійно-радянського керівництва до суцільної колективізації сільського господарства і "ліквідації куркульства як класу" на цій основі. Розкрийте форми і методи проведення суцільної колективізації в Україні в 1930-1932 рр.

Розкрийте причини деградації сільського господарства, падіння продуктивності радгоспів і колгоспів. Покажіть причини і наслідки голоду 1932-1933 рр. Як розглядається ця проблема у вітчизняній та зарубіжній історіографії на сучасному етапі.

Розкажіть про діяльність колгоспів в системі командної економіки після створення в 1933 р. політвідділів МТС і радгоспів.

Звернувшись розгляд питання, зверніть увагу і проаналізуйте даліше зростання культу особи Сталіна, утвердження тоталітарної системи в Україні. Радимо охарактеризувати мету і наслідки репресій в республіці, дати оцінку "судових" політичних процесів, чистки КП(б)У та знищення її керівників.

Закінчуючи розгляд питання, зробіть загальні висновки і визначте свій власний погляд на розглянуті проблеми соціально-економічних перетворень в Україні в 1930-х роках.

Розгляд другого питання радимо розпочати із аналізу соціально-економічного і політичного становища західноукраїнських земель під владою Польщі, Румунії і Чехословаччини.

Проділюйте і охарактеризуйте кооперативний рух в Західній Україні. Яку мету переслідувала "паціфікація"? Які завдання окреслювала національно-визвольна боротьба? Розкрийте суть і покажіть діяльність українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), Комуністичної партії Західної України (КПЗУ), Організації українських Націоналістів (ОУН).

Радимо конкретно охарактеризувати діяльність ОУН і показати її боротьбу проти польського окупаційного режиму. Як Ви оцінюєте репресії проти українського населення?

Важливу сторінку в історію України вписало Закарпаття, що входило до складу Чехословащини. Покажіть боротьбу закарпатців за автономію. Розкажіть про "Підкарпатську Русь". Яку роль у долі виборів до сейму Карпатської України і проголошення її незалежності 15 березня 1939 р. Радимо дати оцінку окупації Угорщиною Закарпаття.

Завершіть розгляд другого питання рекомендуємо аналізом українських проблем у європейській міжнародній політиці напередодні Другої світової війни. Зосередьте увагу і дайте історичну оцінку таким подіям: зміцнення альянсу фашистської Німеччини із керівництвом СРСР (Припинення в німецькій пресі публікацій антирадянських статей, заборона друкувати матеріали про українське питання в Німеччині тощо. З боку керівництва СРСР також посилувало декілька дружніх жестів - заява Сталіна на ХVІІІ з'їзді ВКП(б) 10 березня 1939 р. про те, що немає причин для конфронтації з Німеччиною через "українське питання", а на початку травня 1939 р. В.Молотов змінило на посаді наркомів закордонних справ антифашистські налаштованого М. Литвінова).

Названі вище зондувальні спроби налагодження стосунків (Берлін-Москва) завершилися підписанням В.Молотовим і міністром закордонних справ Німеччини Ріббентропом 23 серпня 1939 р. пакту про напад між СРСР і Німеччиною терміном на 10 років.

Розкрийте суть цього пакту. Особливу увагу зосередьте на висвітленні змісту таємного протоколу, що мстив положення стосовно українських земель. Покажіть, що таємна згода між Німеччиною і СРСР відзеркалювала імперську, агресивну суть обох держав, цинічне ігнорування їх керівниками загальноприйнятих у цивілізованому світі принципів міжнародних відносин.

Така політика неминує веда до нової світової війни.

Питання для самоконтролю

1. Аргументуйте політику індустріалізації в Україні, форсування темпів промислового будівництва.

2. Розкрийте форми і методи проведення колективізації в Україні. Висвітліть причини і наслідки голоду у 1932-1933 рр.

3. Розкажіть про розвиток дивильної авіації в Україні у 30-ті рр.

4. Висвітліть розвиток українського питання в європейській політиці напередодні Другої світової війни.

Навчальні завдання

- Складіть такі таблиці: "Джерела індустріалізації країн Заходу і СРСР"; "Кооператив і колективізація сільського господарства в Україні" (у цю таблицю включіть такі поняття: "кооператив", "кооператив", "колективізація", "колгосп", "колгоспно-кооперативна система"); "Західноукраїнські землі у 1920-1930-тих рр. (територи, населення, партії)" і "Українські землі під владою Польщі, Румунії, Чехословащини".

- Підготуйте таблицю: "Частка України в економіці СРСР напередодні та на початку Другої світової війни". Таблицю складіть на основі таких даних: загальна територія СРСР, загальна територія України, територія СРСР без України. Кількість населення СРСР, кількість населення України, кількість населення СРСР без України. Виробництво основних видів продукції в СРСР, в Україні (цифрові показники і %).

- У вигляді наочності оформіть таку таблицю: "Утвердження сталінського тоталітарного режиму і характерні його прояви в Україні".

Підготовлені таблиці використайте при обговоренні проблем семінарського заняття.

СЕМІНАР 8

ТЕМА 9. УКРАЇНА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939-1945РР)

План

1. Початок Другої світової війни. Причини, характер і періодизація. Приєднання західноукраїнських земель до складу УРСР в 1939-1940 рр. Радікалізація західних областей України.

2. Напад фашистської Німеччини на СРСР, "Український напрям" у плані "Барбароса". Боротьба українського народу проти німецько-фашистських загарбників.

3. Остаточне звільнення України від фашистських окупантів. Завершення возз'єднання українських земель. Підумки та уроки Другої світової війни та Великої Вітчизняної війни.

Реферати

1. Київський авіаційний інститут в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.).

2. Внесок Давидного Повітряного Флоту України в перемогу над фашизмом.

Основні поняття: фашизм, план "Барбароса", превентивна війна, окупаційний режим, голокост, рух опору, єдиний фронт, геноцид, європейська безпека, депортація, тотальний геноцид, депімітація кордонів.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Бойко О.Д. Історія України. Посіб. - К.: "Академія", 2001. - С.448-484.
2. Історія України: Документи. Матеріали. Посіб. / Уклад. комент. В.Ю. Королю. - К.: "Академія", 2001. - С. 319-365.
3. Історія України: Нове бачення. / За ред. В.Смоля. - К.: "Альтернативи", 2000. - С. 334-352; 358-359.
4. Історія України: Навч. посіб. / Під ред. Г.Д.Темка, Л.С.Тупієнка. - К.: НАУ, 2001. - С. 230-293.
5. Політична історія України: Посіб. для студентів Вищих навч. закладів / За ред. В.І.Ганцори. - К.: "Академія", 2001. С. 340-361.
6. Україна в XX столітті. 36. Документів і матеріалів. - К.: Вища шк., 2000. - С. 118-140.

Додаткова

7. Бучко О.В. Військовополонені в СРСР (1941-1945 рр.) // УІЖ - 2000. - №4. - С. 120-126.
8. Гражданский воздушный флот в Великой Отечественной войне. Статьи, воспоминания, документы. (Под ред. Б.П. Бугаева. - М.: Воздушный транспорт, 1995. - С. 164-192.
9. Довгополий Я. Українці на примусових роботах: у третьому рейху // Дзвін - 2000 - №7 - С. 101-103.
10. Довідник з історії України (А-Я): Посіб. - К.: Генеза, 2001. - С. 48, 82; 227; 320; 359-360; 534-537; 591; 911; 937-942; 955-956; 1100-1101.
11. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. (В.І.Гусев, А.Г.Слюсаренко та ін. - К.: Вища шк., 2002. - 430 с.
12. Історія отечественной гражданской авиации. / Отв. Ред. И.А.Филиатов. - М.: Воздушный транспорт, 1996. - С. 144-263.
13. Коваль М.В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939-1945 рр.) -К.: "Альтернативи", 1999. -336с.
14. XX век. Гражданская авиация России в лицах. - М.: 2000. - С. 112-160.
15. Загрин М.В., Удалов К.Г. Иллюстрированная энциклопедия самолетов им. О.К. Антонова (Под ред. П.В. Валабуева). - М.: Авиаконпресс, 2000. - С. 7-17; 79-83.
16. Киричук Ю., Марискевич Т. Козирна карта для Сталіна. Український колабораціонізм в 1941-1945 рр. та його сутність // Дзвін - 2000 - №7 - С. 95-100.
17. Патрішак У.К. Націоналістичний партизанський рух на території Західної України влітку 1941 р. // УІЖ - 2000 - №4 - С. 113-119.
18. Нариси з історії дипломатії України / За ред. В.А.Смоля. - К.: "Альтернативи", 2001. - С. 491-549.
19. Лапайчук Р. Українська повстанська армія: погляд через півстоліття // Дзвін - 2001 - №2 - С. 103-111; - №3 - С. 113-123.
20. Проблема ОУН-УПА. Попередня історична довідка - К.: 2000. - С. 5-64.
21. С. Вейчман. Батальон "НАХТИГАЛЬ", сражения после войны // Столичные новости. 29 января. - 4 февраля 2002. - №3 - С. 11.

22. М. Попович. Сучасний образ націоналізму і чи пішли на користь уроки минулого // *День* – №5, 2 лютого 2002 р., с. 5.

Методичні рекомендації

Розгляд першого питання рекомендується почати з висвітлення подій початку вересня 1939 р., коли нападом Німеччини на Польщу розпочалася Друга світова війна. Проаналізуйте причини та характер війни, зокрема, з'ясуйте роль Пакту Молотова-Ріббентропа у розв'язанні та подальшій долі західноукраїнських земель у контексті радянсько-німецьких договорів 1939 р. Як сучасна українська історіографія трактує періодизацію основних етапів війни?

Цільне місце при висвітленні першого питання має знайти об'єктивний виклад процесу возз'єднання Західної України та інших українських земель з УРСР. На конкретних прикладах з'ясуйте, у чому полягає суттєвий характер перетворень на теренах західноукраїнських земель, та значення ралінізації краю у майбутній історичній долі українського народу для сьогодні.

З метою глибокого вивчення другого питання семінару потрібно висвітлити віроломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз як заздалегідь сплановану акцію, показати політичну мету фашистських агресорів. Дати необхідно насамперед з'ясувати, яке місце відводилося Україні в плані "Барбароса", чому за задумами фашистських правлячих кіл вона повинна була стати і стала одним з головних напрямків воєнних дій. На відміну від попереднього етапу політики гітлерівців відносно України, з початком Великої Вітчизняної війни фашисти стали практично втілювати український напрям плану "Барбароса", провозячи його поетапно. Які це етапи?

Водночас необхідно підкреслити, що гітлерівцям не вдалося ні знищити, ні поставити на коліна український народ, який рішуче виступив на захист своєї батьківщини. Слід докладніше доповісти про героїчну оборону міста Києва, Одеси, Севастополя.

Студентам слід усвідомити також причини трагічного відступу, невдач і поразок радянських військ у першій половині породи Вітчизняної війни, показати, яку дорогу ціну заплатив народ, захищаючи Україну. Розповідати про героїзм і трагедію воєнних дій в Україні, необхідно показати, що її народ зробив

можливе і неможливе підчас здійснення евакуації матеріальних цінностей або їх знищення, щоб вони не дісталися ворогу, розкрити героїчну працю українських робітників, селян та інтелігенції в тилу.

Викладаючи основні питання проблеми боротьби народів України проти німецько-фашистських загарбників, передусім необхідно усвідомити політику загарбників у галузі економіки, суспільного устрою, розкрити суть терористичного окупаційного режиму в Україні.

Розповідаючи про окупацію України, дайте власну оцінку факту проголошення у Львові 30 червня 1941 р. Незалежної України та зробіть необхідні висновки.

Далі слід зосередити увагу на героїчній боротьбі українського народу проти німецько-фашистських окупантів, показати, що Україна залипилася нескореною, наголосити, що ця нескореність виявилася насамперед у широкому розгоранні партизанського руху. Багато при висвітленні цього питання розповісти про бої партизанських загонів і з'єднань в Україні (Ковпака, Сабурова, Наумова, Федорова).

Говорячи про боротьбу в тилу ворога, не можна не згадати рух опору з боку ОУН і створення нею загонів Української повстанської армії (УПА). Що Вам відомо з цього приводу, і яке Ваше ставлення до тези щодо УПА як "третьої сили" у боротьбі з окупантами?

Готуючи відповідь на третє питання, студентам слід зосередити головну увагу на всебічному висвітленні найбільш важливих воєнних операцій по визволенню України від німецько-фашистських загарбників, започаткованих розгромом вермахту під Сталінградом і на Курській дузі, та їх значення для наступних бойових дій по визволенню Лівобережної України. Значне місце у відповіді має знайти Київська наступальна операція, в ході якої була звільнена столиця України.

Висвітлюючи воєнні події 1944 р., бажано послідовно зупинитися на Корсувль-Шевченківській, Рівне-Луцькій, Львівсько-Сандомирській операціях та операціях по звільненню Одеси і Криму, дих, спрямованих на звільнення Закарпаття.

Виклад цього питання слід завершити узагальненням про внесок народів України у загальну справу – розгром фашистських загарбників, що спричинив зростання авторитету республіки на

міжнародній арені та завершення процесу остаточного возз'єднання Українських земель.

Покажіть, у чому полягають, на Ваш погляд, підсумки та уроки Другої світової війни?

Питання для самоконтролю

1. Яку долю було визначено Україні радянсько-німецьким договором від 28 вересня 1939 р.?
2. Яким передбачався поділ сфер впливу в Східній Європі згідно з таємним протоколом пакту Молотова-Ріббентропа?
3. У чому Ви вбачаєте суть економічних та соціальних перетворень у Західній Україні? Про що свідчать методи, якими радянська влада їх здійснювала?
4. Чим пояснюються невдачі дії Червоної Армії на початку війни?
5. Про що свідчать оборонні заходи радянського керівництва і які прорахунки були допущені при перебудові життя держави на воєнний лад?
6. Що явив собою нацистський "новий порядок"? Яку мету він переслідував в Україні?
7. Які методи боротьби застосовували учасники руху Опору в Україні?
8. Який вплив мав радянський партизанський рух в Україні на події, що відбувалися на фронтах у роки війни?
9. У чому Ви вбачаєте суперечливість і трагісність українського національного руху в роки війни?
10. Який вклад у зміцнення Червоної Армії внесли в роки війни українські вчені?
11. Як розгортався процес визволення України від фашистів?
12. Яких втраг зазнала Україна в Другій світовій війні?
13. Якою була роль України в процесі створення Організації Об'єднаних Націй?

Навчальні завдання

- Покажіть на карті територіальні зміни в Україні напередодні Другої світової війни. Поясніть, чому і як вони відбувалися.
- Прослідкуйте на карті хід бойових дій на Україні в 1941-1942 рр.

- Охарактеризуйте адміністративне розчленування України після її окупації німцями. Покажіть на карті зони окупації.

- Охарактеризуйте радянський партизанський рух в Україні у роки війни.

- Простежте процеси виникнення та політичної еволюції ОУН-УПА (1942-1944 рр.).

- Проаналізуйте особливості руху Опору в Україні. Порівняйте прояви національного і радянського Опору в 1941-1944 рр.

- Складіть таблицю "Визволення України від німецько-фашистських окупантів" за схемою:

ДАТА	НАЗВА ОПЕРАЦІЇ	ХІД БОЙОВИХ ДІЙ	РЕЗУЛЬТАТ
------	----------------	-----------------	-----------

- Складіть розгорнутий план відповіді на питання щодо внеску українців у радянському тилу в розгром фашистських військ.

- Дайте розгорнуту оцінку діяльності військових формувань Цивільного Повітряного Флоту України в роки війни.

- Прослідкуйте бойовий шлях створювачів НАУ на фронтах Великої Вітчизняної війни

- Охарактеризуйте вклад українського народу в розгром нацистської Німеччини та її союзників.

СЕМІНАР 9

ТЕМА 10. УКРАЇНА В УМОВАХ НАРОСТАЮЧОЇ КРИЗИ
ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ ТА ПЕРЕБУДОВЧИХ ПРОЦЕСІВ В
СРСР (1956-1991 рр.)

Заняття перше

План

1. Суспільно-політичне становище України в період десталінізації (1956-1964 рр.).
2. Посилення реакції в політичному та національно-культурному житті України в період "застою".

3. Соціально-економічні реформи М. Хрушова та їх наслідки для України.
4. Наростання кризових явищ у соціально-економічному житті України в 70-х – середній 80-х роки.

Реферати:

1. Правозахисний та дисидентський рух.
2. Розвиток цивільної авіації в Україні в 1956-1985 рр.

Основні поняття: “відлига”, дегалінізація, лібералізація суспільно-політичного життя, реформування, “культ особи”, реабілітація, колективне керівництво, раднаргоспи, ціліна, “шестидесятники”, самвидав, “застій”, неосталінізм, “розвинутий соціалізм”, командна економіка, “хосієліська реформа”, ідеологічний диктат, “нафтодоларі”, злігтя націй, денационалізація, дисидентський рух, правозахисний рух.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Бойко О.Д. Історія України. Посіб. – К.: “Академія”, 2001. – С. 511-548.
2. Історія України: Документи. Матеріали. Посіб. / Уклад. комент. В.Ю.Короля. – К.: “Академія”, 2001. – С. 387-411.
3. Історія України: Нове бачення / За ред. В.А.Смолюка. – К.: “Альтернативи”, 2000. – С. 368-384.
4. Історія України: Навч. посіб. / Під ред. Г.Д.Темка, Л.С.Тупчієнка. – К.: НАУ, 2001. – С. 294-306.
5. Політична історія України: Посіб. / За ред. В.І.Танцюри. – К.: “Академія”, 2001. – С. 376-402.
6. Україна в ХХ ст. (1900-2000): Збірник документів і матеріалів / Упоряд. А.Г.Слюсаренко та ін.). – К.: Вища шк., 2000. – С. 158-160.
7. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності: Курс лекцій. – К.: Либідь, 1999. – С. 410-422.

Додаткова

8. Баран В.К., Даниленко В.М. Україна в умовах системної кризи (1946-1980 рр.). – К.: “Альтернативи”, 1999. – С. 82-294.
9. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. (В.І.Гусєв, А.Г.Слюсаренко та ін.). – К.: Вища шк., 2002. – 430 с.
10. Історія отечественной гражданской авиации / Отв. ред. И.А.Фигатов. – М.: Воздушный транспорт, 1996. – С. 296-495.
11. Історія України / Керівник авт. кол. Ю.Зайцев. – Львів: Світ, 1998. – С. 339-341; 345-392.
12. Довідник з історії України (А-Я): Посіб. – К.: Генеза, 2001. – С. 205-206; 211-212; 914-916; 969-970; 1083; 1088; 1105.
13. Касьянов Г.В. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років. – Київ-Львів: Либідь, 1995. – 224 с.
14. Новітня історія України (1900-2000): Підручник / А.Г.Слюсаренко та ін. – К.: Вища шк., 2000. – С. 373-418; 422-456.
15. Шитюк М.М. Еволюція репресивно-каральної системи в радянській Україні // УДЖ. 2001. – №3. – С. 128-142.

Методичні рекомендації

Вивчаючи перше питання, варто звернути увагу на загальну суспільно-політичну ситуацію, яка склалася в Україні на середину 50-х років. Проаналізуйте чинники, які зумовили необхідність проведення реформ у суспільно-політичній сфері. Розкрийте суть та значення доповіді М.С.Хрушова “Про подолання культу особи та його наслідків” на XX з’їзді КПРС. Чому вважається, що ця подія започаткувала період “відлиги”? На підтримку яких політичних сил спирався перший секретар ЦК КПРС, взявши курс на демократизацію суспільства? Вкажіть, які практичні кроки здійснювалися у рамках нової політики. Акцентуйте увагу на активізацію реабілітаційного процесу та його значення для суспільно-політичного життя в Україні. Розкрийте, яким чином зазначені зміни вплинули на трансформацію культурно-просвітницького руху (рух “шестидесятників”). З’ясуйте, чому не вдалося відіти в життя всі позитиви, задекларовані партійним керівництвом. Які політичні сили були зацікавлені у гальмуванні реформ? Вкажіть, які чинники прискорили завершення політичної

кар'єри М. Хрущова. Завершуючи розгляд питання, розкрийте неоднозначність тлумачення ролі та значення постаті М. Хрущова у суспільно-політичному житті України.

Висвітлюючи друге питання, з'ясуйте, чому зміна в партійному керівництві спричинила згорання процесів лібералізації і початок періоду неосталінізму. Яким чином ці зміни вплинули на ситуацію в Україні? Проаналізуйте причини посилення політичних репресій, згорання процесу реалізації, посилення русифікації та зміцнення центральної влади в Україні. Розкрийте причини та особливості зростання тоталітаризму в адміністративно-державному управлінні. Дайте оцінку діяльності вищих партійних керівників в Україні (П. Шелест, В. Щербийцький). Покажіть місце дисидентського та правозахисного руху у житті України в умовах посилення політичного тиску.

Закінчуючи розгляд питання, варто акцентувати увагу на наростанні кризових явищ, зміцненні монополії КТРС, а також поступовому розгортанні національно-демократичних процесів в Україні.

У третьому питанні радимо охарактеризувати зміни, що відбулися в економіці СРСР та України у хрущовський період. Покажіть їх зв'язок із суспільно-політичними процесами. Зверніть увагу на об'єднаність "економічних експериментів" М. Хрущова та їх суперечливий характер. Покажіть, наскільки ефективними виявилися зміни в економічній політиці у цей період. Вкажіть особливості реформування господарського управління промисловістю і сільським господарством в окреслений період. Підводлячи підсумок, акцентуйте увагу на причинах та наслідках незавершеності економічних реформ періоду "відлиги".

Розкриваючи четверте питання, проаналізуйте стан народногосподарського комплексу країни за часів керівництва Л. Брежнєва. Зверніть увагу на поступове наростання кризових явищ в економіці, невідповідність масштабів та якісних показників планового виробництва зростаючим потребам суспільства. Розкрийте ресурсо-витратний характер промислового виробництва у даний період. Покажіть, чим зумовлена космічна реформа, яких сфер вона торкнулася і які мала наслідки для України. Чому позитивні моменти реформи не були повністю використані? Розгляньте основні причини системного уповільнення темпів економічного розвитку. Покажіть, чому даний період називають

періодом "застою". Охарактеризуйте особливості соціальної політики уряду у цей період. Розкрийте механізм гальмування розвитку суспільства, його складові елементи.

Закінчуючи вивчення питання, зверніть увагу на загострення економічної ситуації в країні, посилення тійової економіки у народному господарстві СРСР та України до середини 80-х років.

Питання для самоконтролю

1. Які основні риси процесу десталінізації?
2. Чому реформи Хрущова мали незавершений характер?
3. Як вплинули на розвиток народного господарства України економічні нововведення М. Хрущова?
4. Які позитивні зміни відбулися у суспільно-політичному житті країни у період "відлиги"?
5. Які причини виникнення та основні результати руху "шестидесятників"?
6. У чому полягала суспільно-політична криза у період "застою"?
7. Чому космічна реформа не мала успіху?
8. Чому економіку періоду "застою" називають екстенсивною?

Навчальні завдання

- Дайте визначення понять "відлига", "десталінізація", "шестидесятники", "самвидав", "застій", "неосталінізм", "русифікація", "дисидентський рух".
- Порівняйте ефективність розвитку народного господарства України періодів "відлиги" та "застою".
- Охарактеризуйте тенденції національно-культурного життя України в період хрущовських реформ.
- Проаналізуйте вплив дисидентства на життя українського суспільства.
- Вкажіть основні наслідки брежнєвської політики для України.

Заняття друге

План

1. Перебудова в Україні: причини, суть, наслідки.
2. Утворення та діяльність суспільно-політичних рухів і партій.
3. Декларація про державний суверенітет. Курс на утворення самостійної держави.

Реферати:

1. Чорнобиль: найбільша техногенна катастрофа в історії цивілізації.
2. Роль студентства у боротьбі за незалежність України.
3. Розвиток цивільної авіації в 1985-1991 рр.

Основні поняття: перебудова, гласність, прискорення, ринкові відносини, економічні методи управління, людський фактор, президент, "революція згори", політизація суспільної свідомості, державний переворот, багаторпартійність, Народний Рух України, "серпневий заколот", ПКЧП (ДКНС), референдум, СНД, права людини, правова держава.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Бойко О.Д. Історія України. Посіб. -К.: "Академія", 2001. - С. 549-565.
2. Історія України: Документи. Матеріали. Посіб. / Уклад, комент. В.Ю. Королю - К.: Академія, 2001. - С. 412-429.
3. Історія України: Нове бачення / За ред. В.А.Смолик. - К.: Альтернатива, 2000. - С. 387-396.
4. Історія України: Навч. посіб. / Під ред. Г.Д. Темка, Л.С. Турчак. - К.: НАУ, 2001. - С.307-316.
5. Політична історія України: Посіб. / За ред. В.І. Танцюри. - К.: "Академія", 2001. - С. 403-424.

6. Україна в ХХ ст. (1900-2000): 36 документів і матеріалів. (Упоряд. А.Г.Слюсаренко та ін.) - К.: Вища шк., 2000. - С. 176-177; 185-187; 179-180; 182-184.
7. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності: Курс лекцій. - К.: Либідь, 1999. - С. 409-445.

Додаткова

8. Андрущенко В., Саратін В. Час поглиблення реформ / Льодина і політика. - 1999. - №1. - С. 5-9.
9. Барановська Н.П. Україна - Чорнобиль - Світ. Чорнобильська проблема у міжнародному вимірі. 1986-1999. - К.: Ніка-Центр, 1999. - 400 с.
10. Васюта С.І. Чорнобильська катастрофа в контексті соціологічних проблем // УІЖ, 2001. - №4. - С.75-111.
11. Відлянський С.В., Мартинюк А.Ю. Зовнішня політика України як предмет історичного аналізу: концептуальні підходи та перспективи // УІЖ, 2001. - №4. - С.41-56.
12. Довідник з історії України (А-Я): Посіб. - К.: Генеза, 2001. - С. 198-199; 498; 560-561; 742-744; 947-949; 1059-1060.
13. Історія України / Керівник авт. кол. Ю.Зайцев. - Львів: Світ, 1998. - С.393-429.
14. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. (В.І.Гусев, А.Г.Слюсаренко та ін. - К.: Вища шк., 2002. - 430 с.
15. Коропецький І.С. Дещо про минуле, недавнє минуле та сучасне української економіки. - К.: Либідь, 1995. - С.39-64.
16. Кульчицький С.В. Утвердження незалежної України: перше десятиліття // УІЖ, 2001. - №2. - С.3-22.

Методичні рекомендації

Висвітлюючи перше питання, розкрийте причини перебудовних процесів в СРСР та Україні. Зверніть увагу на загальний стан соціально-економічних та суспільно-політичних процесів у житті країни і покажіть, які явища та тенденції сприяли створенню належних умов для активізації демократичних процесів в політиці та економіці. Яке значення для подальшого розвитку країни мало посилення процесів гласності, плюралізму та

підприємства провести реформи згори, без докорінної зміни підвалин суспільно-політичного устрою. Чому вважають, що розпочати МГорбачовим реформи пішли по не передбачуваному шляху і виявились більш глибокими, ніж передбачалося спочатку? Охарактеризуйте суспільно-політичні та соціально-економічні процеси періоду перебудови в Україні. Підбиваючи підсумок, зверніть увагу на те, яке значення мали перебудовчі процеси для оновлення життя в Україні.

Вивчаючи друге питання, покажіть суспільно-політичну ситуацію, яка склалася в Україні наприкінці 80-х - на початку 90-х років. Охарактеризуйте основні напрями діяльності перших політичних рухів та партій в Україні, процес становлення Народного Руху України та його вплив на демократизацію суспільства. Проаналізуйте закономірності реформування виборчої системи, особливості проведення перших альтернативних виборів до Верховної Ради України і формування парламентської опозиції "Народної Ради". Розгляньте основні етапи становлення багатопартійної системи. Завершуючи вивчення даного питання, висловіть свої міркування щодо формування в Україні нової політичної системи.

При розгляді третього питання радимо проаналізувати, що стало поштовхом для епохального кроку в історії нашої держави - прийняття Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 року. Опрацюйте основні положення Декларації та зробіть висновок про їх значення для подальшого розвитку української державності. Який вплив мали серпневі події 1991 року в Москві на політичні процеси в Україні? Покажіть роль вітчизняної інтелігенції та студентства у розвитку демократизації суспільства, відродженні національних традицій. Розкрийте історичну значимість Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року на підтвердження незалежності України. Проаналізуйте результати виборів першого президента пострадянської України Л.Кравчука, їх вплив на становлення президентсько-парламентського устрою.

Питання для самоконтролю

1. Що зумовило необхідність оновлення радянського суспільства?
2. Яку роль відіграло вище партійне керівництво у процесі перебудови?
3. Чим пояснити політичне довголіття В. Щербинського?
4. Які позитивні зрушення відбулися в економіці країни в період "перебудови"?
5. Чому однією з причин найбільшої техногенної катастрофи (аварія на ЧАЕС) вважають недосконалість радянської політичної системи? Як вплинула ця аварія на суспільні процеси в Україні?
6. На які політичні сили спиралися ідеологи перебудови?
7. У чому переваги і недоліки багатопартійної системи?
8. В чому полягає історичне значення подій липня 1990 та грудня 1991 років?

Навчальні завдання

- Дайте визначення понять "перебудова", "гласність", "прискорення", "революція згори", "декларація", "суверенітет", "референдум", "багатопартійність", "незалежність";
- Порівняйте економічні реформи періодів "відлиги" та "перебудови";
- Охарактеризуйте етапи становлення багатопартійної системи в Україні.
- Проаналізуйте зміст Декларації про державний суверенітет України та зробіть висновок про її значення для української державності.
- За результатами Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року охарактеризуйте політичні настрої населення нашої держави цього періоду.

ТЕМА 11. РОЗВИТОК НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Заняття перше

План

1. Розбудова незалежної України.
2. Соціально - економічна політика України.

Реферат

Розвиток цивільної авіації в незалежній Україні.

Основні поняття: суверенітет, демократична держава, конституція, дієлогія, правова держава, приватизація, інфляція, протекціонізм, національний дохід.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Бойко О.Д. Історія України. Посіб. – К.: “Академія”, 2001. – С.565-604.
2. Історія України: Документи і матеріали. Посіб. / Уклад. комент. В. Короля – К.: “Академія”, 2001. – С.425-446.
3. Історія України: Нове баєння / За ред. В.А.Смоли. – К.: “Альтернативи”, 2000. – С.393-410, 413-425.
4. Історія України: Навч. посіб. / Під ред. Г.Д.Темка, Л.С.Тупчиєнка. – К.: НАУ, 2001. – С. 317-371.
5. Політична історія України: Посіб. / За ред. В.І.Ганцкори. – К.: “Академія”, 2001. – С.425-463.
6. Україна в ХХ столітті (1990-2000): Збірник документів і матеріалів / Упоряд.: А.Г. Слюсаренко та ін. – К.: Вища шк., 2000. – С.199-200, 202, 202-207, 211, 212, 218, 228.

Додаткова

7. Історія України / Керівник авт. кол. Ю.Зайцев. – Львів: Світ, 1998. – С.433-444; 462-470.
8. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. (В.І.Гусев, А.Г. Слюсаренко та ін. – К.: Вища шк., 2002. – 430 с.
9. Культурьязкий С.В. Утвердження незалежної України: перше десятиліття // УДЖ, 2001. – №2. – С.18-22; – №3. – С.48-68; – №4. – С.3-41.
10. Литвин В.М. Україна на межі тисячоліть (1991-2000 рр.) – К.: “Альтернативи”, 2000. – 360 с.

11. Новітня історія України (1990-2000): Підручник / А.Г. Слюсаренко, В.І.Гусев, В.П. Дрожин та ін. – К.: Вища шк., 2000. – С. 535-592.

12. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності: Курс лекцій. Навч. посіб. – К.: Либідь, 1999. – С. 441-460

13. Довідник з історії України (А-Я): Посіб. – К.: Генеза, 2001. – С. 345-346; 414; 501; 801-803; 805-806; 922-923; 928; 934.

14. Зеленін В.І. Авіаційна промисловість України: початок підйому // Авіація і час, 1997. – №1. – С.1-2.

Методичні рекомендації

При висвітленні першого питання перш за все необхідно проаналізувати зміст проголошеного 24 серпня 1991 р. Верховною Радою України Акта про державну незалежність України, а також результати Всеукраїнського референдуму (1 грудня 1991 р.), на якому було підтверджено Акт проголошення незалежності України та обрано Президента України. Покажіть, як відбувалося визнання новоутвореної держави світовим співтовариством.

У продовження першого питання зосередьте увагу на початкових кроках розбудови незалежної української держави – процесі запровадження атрибутів державності. Покажіть, як і на підставі яких документів відбувалися фіксація кордонів України та які труднощі виникли на шляху цього процесу (Крим та Чорноморський флот); визначення громадянства; прийняття національної символіки як державної; запровадження власної грошової одиниці. Зверніть увагу на процес формування збройних сил України – гаранту захисту державної незалежності, територіальної цілісності та суверенітету країни.

Далі зверніть увагу на створення правової бази, необхідної для розвитку України як демократичної держави. При відповіді враховуйте, що пріоритетним напрямом державотворчого процесу є формування трьох основних тілок влади – законодавчої, виконавчої, судової. Проаналізуйте складові процесу трансформації вже існуючих та формування нових владних структур. Розкажіть про труднощі на шляху конституційного процесу, прийняття Конституції України 28 червня 1996р. Розкрійте основні положення Конституції України.

Дайте характеристику основних ідеологічних течій (комунізм, соціалізм, соціал-демократія, лібералізм, консерватизм, націоналізм, фашизм) і партій України. Для полегшення роботи студентів пропонуємо класифікацію основних політичних партій України за ідеологічною орієнтацією (партії, які брали участь в парламентських виборах 1998 р. та президентських виборах 1999 р.):

- Ліві партії: партії комуністичного і ліворадикального напрямку (КПУ, ПСПУ); партії соціалістичного напрямку (СПУ, СелПУ, політ. партія "Справедливість");

- Центристські партії: лівочентристські та соціал-демократичні (СДПУ/об'єднана, "Трудова Україна", СДПУ, партія "Соціал-демократичний союз", УСДП та ін.); центристські партії загальнодемократичного та ліберально-демократичного напрямку (НДП, партія зелених, Демократичний Союз, Всеукраїнське об'єднання "Троїста", "Батьківщина" та ін.); національно-демократичні партії (Народний рух України, Український народний рух, партія "Реформи і порядок", Християнсько-демократична партія України та ін.);

- Праві партії: праві націоналістичні партії (Конгрес українських націоналістів, Українська республіканська партія, Українська консервативна республіканська партія та ін.); праворадикальні націоналістичні партії ("Соціал-національна партія України, Українська національна асамблея, Всеукраїнське політичне об'єднання "Державна самостійність України") та ін.

Окрему увагу слід приділити результатам парламентських виборів (2002 р.)

Закінчити розгляд питання доцільно узагальненням про стан та перспективи розвитку багатопартійності в Україні. Покажіть роль громадських організацій у розбудові незалежної України.

При висвітленні другого питання перед усім необхідно висвітлити стартові умови розвитку української економіки після виходу з загальносоюзного народногосподарського комплексу. Радимо враховувати, що формування ринку в Україні відбувалося у значно несприятливих умовах. До них відносяться теоретична невідповідність до реформ, відсутність підтримки серед основної частини населення, непослідовність дій уряду. Економічні труднощі ускладнювалися непродуманою, широкомасштабною приватизацією. Наведіть статистичні данні, що свідчать про наявність соціально-економічної кризи, яка характеризувалася

зниженням темпів промислового та сільськогосподарського виробництва, кризою кредитно-фінансової системи, наростанням інфляційних процесів, соціальної напруженості. Дати покажіть основні напрями та пріоритетні завдання проголошеної у 1994 р. нової стратегії соціально-економічного розвитку країни, та зміст програми антикризових дій, основні напрями якої були визначені у доповіді Президента України з нагоди першої річниці Конституції (26 червня 1997 р.).

Прийміть підсумки соціально-економічного розвитку України за 1994-2001 рр. Зверніть увагу на те, що важкі заходи дозволили дещо стабілізувати соціально-економічну ситуацію в країні, намітилося економічне зростання. Україна прийняла програму "Україна-2010", в якій намічені заходи по розвитку промисловості, національної економіки в соціальному напрямі. Завершуючи розгляд питання зробить власні висновки щодо стану та перспектив соціально-економічного розвитку країни в цілому та окремо радимо зупинитися на розвитку північної авіації України.

Питання для самоконтролю

1. Які основні атрибути держави ви знаєте? Як проходило запровадження атрибутів державності в Україні?
2. Як ви розумієте поняття „тітка влади“? Які гілки влади існують та як вони взаємодіють одна з одною?
3. Розкрийте зміст поняття "демократична", "правова" держава.
4. Що таке правова база держави? Які труднощі на шляху створення правової бази виникли в Україні?
5. Яку роль у розбудові незалежної держави зіграли суспільно-політичні рухи та громадські організації України?
6. Які стартові умови для економічного розвитку мала Україна після виходу з загальносоюзного народногосподарського комплексу?
7. Які підсумки соціально-економічного розвитку України за 1994-2001 рр.?

Навчальні завдання

- Складіть схему взаємодії законодавчої та виконавчої гілок влади.

- Зробіть порівняльну характеристику планової та ринкової економічної систем! Покажіть переваги та недоліки кожної з них.

- Обґрунтуйте власну думку відносно сучасного стану
дівильної авіації України та перспектив її розвитку.

Заняття друге

План

1. Національно-культурне відродження та розвиток міжнародних відносин в Україні.
2. Україна в сучасному світі.

Реферати

1. Інтеграція України в європейську співдружність.
2. Україна та СНД. Проблеми та перспективи співробітництва.

Основні поняття: етнонаціональна політика, національно-культурне відродження, національна свідомість, національна ідея, діаспора, національні меншини, зовнішня політика, геополітика, міжнародні відносини.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Бойко О.Д. Історія України. Посіб. – К.: “Академія”, 2001. – С. 604-647.
2. Історія України: Документи. Матеріали. Посіб. / Уклад. комент. В.Коропа – К.: “Академія”, 2001. – С. 425-446.
3. Історія України: Нове бачення / За ред. В.А.Смоляк. – К.: “Альтернативи”, 2000. – С. 410-413; 425-430.
4. Історія України: Навч. посіб. / Під ред. Г.Д.Темка, Л.С.Тупчиєнка. – К.: НАУ, 2001. – С. 317-371.
5. Україна в ХХ столітті (1990-2000): Збірник документів і матеріалів / Упоряд. А.Г.Слюсаренко та ін. – К.: Вища шк., 2000. – С. 201, 203, 208, 221, 238.
6. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності: Курс лекцій. – К.: Либідь, 1999. – С. 460-473.

Додаткова

7. Віднянський С.В., Мартинюк А.И. Зовнішня політика України як предмет історичного аналізу: концептуальні підходи та перспективи // УДЖ, 2001. – №4. – С. 41-57.
8. Історія України / Керівник авт. кол. Ю.Зайцев. – Львів: Світ, 1998. – С. 444-462.
9. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. (В.І.Гусев, А.Г.Слюсаренко та ін. – К.: Вища шк., 2002. – 430 с.
10. Культурний С.В. Утвердження незалежної України: перше десятиліття // УДЖ, 2001. – №4. – С.3-41.
11. Нариси з історії дипломатії України / Під ред. В.А.Смоляк. – К.: “Альтернативи”, 2001. – С.617-714.
12. Новітня історія України (1990-2000): Підручник / А.Г.Слюсаренко та ін. – К.: Вища шк., 2000. – С. 592-614.

Методичні рекомендації

При висвітленні першого питання перш за все радимо показати процес національно-культурного відродження в Україні. Зверніть увагу на зростання самосвідомості та духовності українського народу, відродження історичної пам'яті, повернення забутих імен діячів науки, культури та мистецтва, переорієнтацію української культури на загальнолюдські цінності. Покажіть який вплив на процес національно-культурного відродження мало прийняття 28 жовтня 1989 р. закону “Про мови в УРСР” та надання українській мові статусу державної. Розкрийте основні завдання та напрямки розвитку науки та освіти на сучасному етапі.

Далі радимо розкрити вплив відродження державності України на міжнародні відносини в країні. Особливу увагу зверніть на Декларацію прав національностей України (прийняту Верховною Радою України 1 листопада 1991 р.), яка гарантує рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права громадян всіх національностей, які проживають в Україні, та Конституційно Українці, які гарантує забезпечення етнічної, мовної, релігійної самобутності національних меншин в Україні. Покажіть, як відбувається формування національно-адміністративних одиниць, системи національних шкіл, бібліотек, преси, національних

...ураїні-освітніх товариств. Завершуючи розгляд питання
підбиття підсумки та дайте власну оцінку розглянутих проблем.

Друге питання радимо почати з визнання України світовим співтовариством та встановлення дипломатичних відносин. Дати слід проаналізувати, як відбувалося формування концепції зовнішньополітичного курсу держави. Зупиніться на основних пріоритетах зовнішньополітичної діяльності України на сучасних етапі. Покажіть, як відбувається процес інтеграції України у світові, європейські структури (співробітництво з Європейським Союзом, входження до Ради Європи, зміцнення зв'язків з НАТО). Дати радимо зупинитися на висвітлені проблем та перспектив співробітництва України з країнами СНД (Росією, Білорусією, Молдовою, країнами азійського регіону), США та західно-європейськими державами. Особливо зупиніться на розвитку відносин з українською діаспорою.

Покажіть участь України у миротворчих заходах ООН, у програмі "Партнерство заради миру".
Завершуючи розгляд питання, зробіть власні висновки щодо проблем та перспектив міжнародної діяльності України.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть основні тенденції розвитку сучасної науки та освіти.
2. Як проходить процес етнокультурного відродження національних меншин в Україні?
3. Як проходив процес визнання України світовим співтовариством?
4. На яких основних засадах базується концепція зовнішньополітичного курсу України?
5. Які напрями зовнішньополітичної діяльності України є пріоритетними на сучасному етапі?

Навчальні завдання

- Зробіть аналіз стану міжнаціональних відносин в Україні.
- Проаналізуйте загальні причини виникнення національно-конфліктних зон на терені колишнього СРСР.
- Зробіть власний аналіз сучасного стану та перспектив інтеграції України у світові, насамперед європейські структури.

Додаткові вказівки

1. Вивідування семінарських занять є обов'язковим. Якщо семінарське заняття було пропущено, то студент, попередньо узгодивши з викладачем, протягом десяти днів має скласти заборгованість.
2. До кожного семінарського заняття пропонується перелік тем рефератів. Студент може запропонувати власну тему, яка не входить до переліку, але актуальність якої очевидна. Акцентуємо увагу на тому, що реферат є не лише повідомленням з обраної теми, він являє собою елементарне наукове дослідження. **Вимоги до реферату** такі:
  - 1) наявність титульного листа, плану;
  - 2) у першому розділі розкриваються актуальність теми, мета дослідження, основні завдання;
  - 3) другий розділ має містити короткий аналіз використаної літератури;
  - 4) третій – виклад основного матеріалу з обов'язковими посиланнями на літературу;
  - 5) висновки, які мають містити власну оцінку студента проаналізованій у рефераті проблемі;
  - 6) список використаної літератури.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Методичні рекомендації
та плани семінарських занять
для студентів першого курсу усіх спеціальностей
I та II семестри/

Укладачі: **ТЕМКО Григорій Дмитрович,**
ГРЕВЕННИКОВ Володимир Миколайович,
БЕМ Наталія Вікторівна,
ГОЛОВКО Світлана Григорівна,
ЗАХАРЧУК Олег Миколайович,
ШЬКОВА Оксана Григорівна,
КОВАЛЬЧУК Лада Станіславівна,
КУРЧЕНКО Тетяна Євгенівна,
ПАВЛЮЧЕНКО Володимир Іванович,
ПЕТАСЮК Іван Андрійович.,
ПЕТАСЮК Олена Іванівна,
ЮРЧЕНКО Ольга Андріївна

Написано до друку 18.07.02. Формат 60x84/16. Папір газетний.
Офсетний друк. Ум. фарбованих. 21. Ум. друк. арк. 4,65. Обл.-вид. арк. 5,0.
Тираж 200 прим. Замовлення № 140-1. Вид. № 132/III.

Видавництво НАУ
03058, Київ-58, проспект Космонавта Комарова, 1.

Свідцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 977 від 05.07.2002.